

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Л. С. Дорошенко

ДЕМОГРАФІЯ

Практикум

Київ 2007

ББК 60.7я73

Д69

Рецензенти: *А. В. Калина*, канд. екон. наук
В. І. Пила, д-р екон. наук, проф.
В. Ф. Столяров, д-р екон. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 25.10.06)

Дорошенко Л. С.

Д69 Демографія: Практикум. — К.: МАУП, 2007. — 80 с.

ISBN 978-966-608-746-4

У практичному навчальному посібнику викладено методичні поради щодо поглибленого опанування теоретичного матеріалу з дисципліни “Демографія”. Наведено типові завдання з метою перевірки засвоєння методики аналізу та оцінки конкретних ситуацій.

Посібник допоможе набути практичних навичок пошуку необхідної інформації та її опрацювання.

Для студентів гуманітарних спеціальностей.

ББК 60.7я73

ISBN 978-966-608-746-4

© Л. С. Дорошенко, 2007

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

Мета посібника — допомогти студенту глибше засвоїти навчальний матеріал з курсу “Демографія”, а також надати можливість закріпити отримані на лекціях знання, набути певних навичок самостійного опрацювання літературних джерел, інформаційного матеріалу та ознайомитися з деякими додатковими матеріалами.

Структурно посібник охоплює систематизоване розкриття сутності важливіших категорій та понять дисципліни “Демографія”, методичні вказівки до вивчення окремих розділів, програмні питання та тести для самоконтролю, завдання та методичні вказівки для практичних занять, а також завдання для самостійної роботи.

Вивчення кожного розділу передбачає підготовку студентом реферату за обраною та узгодженою з викладачем темою (теми рефератів подано до кожного розділу).

Реферат повинен мати дослідницький характер і містити:

- вступну частину (1–1,5 стор.), де вказують актуальність даної теми (питання), ступінь її розробки і висвітлення в літературі, практичне значення в сучасних умовах;
- основну частину (10–15 стор.) — розкривають зміст теми, за можливістю висвітлюють існуючі підходи (погляди) до аналізу та розв’язання проблем, аналізують конкретні матеріали, роблять потрібні узагальнення;
- заключну частину (до 1 стор.) — підсумовують викладений матеріал. Студентові слід висловити свою думку щодо розглянутих ним питань, наводячи доречні аргументи;
- список використаної літератури.

Виконання самостійних завдань — здійснення конкретних розрахунків та розв’язання ситуаційних задач, які дадуть змогу студентові відпрацювати уміння розраховувати основні показники, підбирати для цього потрібну інформацію, з’ясовувати існуючі зв’язки між демографічними процесами та соціально-економічними чинниками, пояснювати причини окремих демографічних явищ, обґрунтовувати можливі напрями демографічних процесів та їх наслідки.

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ — ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДЕМОГРАФІЇ

1.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Народонаселення (населення) — це відносно стійка сукупність людей, яка природно й історично формується, безперервно самовідновлюється в процесі відтворення життя.

Загальну теорію народонаселення (сукупність знань про народонаселення) розглядають як сукупність знань різних наук про людину, що дає змогу сформувати цілісне уявлення про народонаселення та процеси, що в ньому відбуваються. Це система теоретичних положень щодо розвитку народонаселення та методичних підходів до його вивчення.

Загальнометодологічною основою загальної теорії народонаселення є положення філософії та політекономії.

Структурно загальна теорія народонаселення охоплює знання з економіки народонаселення, географії народонаселення, соціології народонаселення, генетики народонаселення, екології народонаселення, а також економіки праці, трудового та сімейного права, етнографії, соціальної психології, соціальної гігієни, геронтології.

Центральне місце в системі знань про народонаселення належить **демографії**.

Розрізняють три види руху населення:

- *природний рух* — це динаміка народжень та смертей, шлюбів і розлучень, які змінюють чисельність населення природним шляхом;
- *просторовий (механічний)*, або *міграція* — рух через кордони тих чи інших територій з метою постійного або тимчасового перебування на новому місці;

- *соціальний* — сукупність змін соціальних ознак людей, перехід з однієї соціальної групи до іншої.

Якість населення — це комплексна категорія, що відображає його специфіку як відносно стійкого цілого.

Розвиток народонаселення — це закономірний процес кількісних і якісних змін народонаселення, що зумовлюють ускладнення його внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Відтворення населення — це постійне оновлення його поколінь у результаті процесів народжуваності та смертності, а також міграції та соціального руху.

1.2. Програмні питання

1. Сутність і зміст загальної теорії народонаселення.
2. Передумови формування системи знань про народонаселення.
3. Структура системи знань про народонаселення.
4. Завдання окремих наук у вивченні народонаселення.
5. Значення філософії та політекономії у формуванні загальної теорії народонаселення.
6. Основні категорії загальної теорії народонаселення: народонаселення (населення), якість народонаселення, розвиток народонаселення, відтворення населення.
7. Види руху населення. Їх сутність.
8. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.

1.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Поняття “загальна теорія народонаселення” означає:

- а) окрему науку;
- б) систему наукових знань;
- в) теоретичні положення демографії;
- г) закони розвитку населення.

2. Соціальний рух (соціальна мобільність) означає перехід індивіда:

- а) з однієї соціальної групи до іншої;
- б) з однієї професійної групи до іншої;
- в) з однієї вікової групи до іншої.

3. Поняття “відтворення населення” означає:

- а) сукупність усіх видів руху населення;
- б) перевищення народжуваності над смертністю;
- в) демографічне явище;
- г) усе правильно.

4. Якість населення характеризують:

- а) рівнем народжуваності;
- б) освітнім рівнем;
- в) міграційним рухом;
- г) етнічною належністю.

5. Сукупність населення, яке формувалося на певній території протягом століть, називають:

- а) аборигени;
- б) автохтонне населення;
- в) корінне населення;
- г) усе правильно.

6. Природний рух населення — це:

а) сукупність народжень і смертей, які змінюють чисельність населення;

- б) народження, смерті, шлюби, розлучення;
- в) рух, що регулюють ззовні.

7. Коефіцієнт народжуваності — це:

а) чисельність народжених за рік;

б) різниця між кількістю народжених за поточний та попередній роки;

в) чисельність народжених за рік у розрахунку на 1000 жителів;

г) відношення кількості народжених за рік до чисельності населення у країні (місті, області, районі тощо).

8. Систему наукових знань, яка дає цілісне уявлення про на-
родонаселення, називають:

- а) теоретичною демографією;
- б) системою демографічних наук;
- в) загальною теорією народонаселення;
- г) демографією.

9. Індекс “розвитку людського потенціалу” охоплює такі показники:

- а) середня тривалість життя;
- б) рівень освіти дорослого населення;
- в) зайнятість населення;
- г) соціальний стан.

1.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Загальна теорія народонаселення — теоретична основа демографії”:

1. Сутність та структура системи знань про народонаселення.
2. Методологічна база загальної теорії народонаселення.
3. Основні категорії загальної теорії народонаселення.

Рекомендована література

1. *Боярский А. Я., Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1980.
2. *Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1989.
3. *Народонаселение: Энцикл. слов.* — М., 1994.
4. *Прибиткова І. М.* Основы демографії. — К., 1995.
5. *Система знаній о народонаселенні / Под ред. Д. И. Валентея.* — М., 1991.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Передумови формування системи знань про народонаселення.
2. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.
3. Народонаселення — основна категорія системи знань про народонаселення.
4. Загальна теорія народонаселення, її основні функції та наукові проблеми.

5. Загальнометодологічні науки в системі знань про народонаселення.
6. Завдання окремих наук та наукових напрямів у вивченні народонаселення.

В. За даними, наведеними в табл. 1, розрахувати коефіцієнти народжуваності, смертності, природний приріст населення. Зробити аналіз динаміки отриманих показників та їх відмінностей у містах та селах.

Таблиця 1

Кількість населення, кількість народжених і померлих

Показник	2001	2002	2003	2004	2005
Наявне населення, млн:	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3
у містах	32,9	32,6	32,3	32,1	32,0
у сільській місцевості	16,0	15,9	15,7	15,5	15,3
Кількість народжених, тис.					
всього:	376,5	390,7	408,6	427,3	426,1
у містах	237,3	248,9	266,4	284,4	284,3
у сільській місцевості	139,2	141,8	142,2	142,9	141,8
Кількість померлих, тис.					
всього:	746,0	754,9	765,4	761,3	782,0
у містах	450,4	454,4	459,9	460,5	471,6
у сільській місцевості	295,6	300,5	305,5	300,8	310,4

П р и м і т к а. Статистичний щорічник України за 2001–2005 роки.

Г. Методичні вказівки:

Природний рух населення характеризують коефіцієнтами народжуваності, смертності та природним приростом населення.

Коефіцієнт народжуваності — це відношення кількості народжених протягом календарного року до середньорічної кількості наявного населення. Розраховують на 1000 осіб.

Коефіцієнт смертності — відношення кількості померлих протягом календарного року до середньорічної кількості наявного населення. Розраховують на 1000 осіб.

Природний приріст населення — це різниця між коефіцієнтом народжуваності та коефіцієнтом смертності.

СИСТЕМА ДЕМОГРАФІЧНИХ НАУК

2.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Предмет демографії — відтворення населення в його суспільно-історичній обумовленості, тобто вивчення закономірностей та соціальної зумовленості народжуваності, смертності, чисельності шлюбів, їх припинення, повторне відтворення подружніх пар (сімей), а також населення загалом як єдності цих процесів.

Демографічна подія — це подія, що відбувається в житті окремої людини і має значення для зміни чисельності й структури населення загалом (народження, смерть).

Демографічний процес — це послідовність однакових демографічних подій у житті людини (народжуваність, смертність).

Демографічне явище — це характеристика динаміки чи співвідношення демографічних процесів (скорочення дитячої смертності, старіння населення, депопуляція).

Демографічна ситуація — стан демографічних процесів, складу і розміщення населення на певний час (найчастіше рік) на певній території.

Демографічна когорта — це сукупність людей, у яких протягом одного й того самого відрізка часу відбулася певна демографічна подія.

Розрізняють когорти *реальні* та *гіпотетичні*.

Демографічна поведінка є дією індивіда, що спрямована на зміну або збереження його демографічного стану.

Демографічна структура — кількісне (як правило, у відсотках) співвідношення груп населення, виокремлених за демографічною ознакою (стать, вік).

Демографічне старіння населення — зміна вікової структури населення, що виявляється у збільшенні частки людей похилого віку в загальній його чисельності.

Депопуляція — систематичне зменшення абсолютної кількості населення будь-якої країни чи регіону як наслідок звуженого відтворення населення, коли наступні покоління кількісно менші від попередніх.

Найвідоміші вітчизняні та зарубіжні демографи.

Гійяр (Гійар, Гільяр, Гіляр) Жан Клод Ашіль (1799–1876) — французький статистик, демограф та природодослідник. Один із засновників Паризького статистичного та ботанічного товариств. У 1853 р. на 1-й сесії Міжнародного статистичного конгресу в Брюсселі запропонував скласти співставну міжнародну номенклатуру хвороб та причин смерті. Розрахував таблиці смертності для Франції за 1840–1849 рр. Його вважають автором терміна “демографія”, що вперше з’явився у назві його книги “Елементи статистики людини, або порівняльна демографія”.

Джон Граунт (1620–1674) — англійський статистик і демограф. Автор книги “Естественные и политические наблюдения, сделанные над бюллетенями смертности” (Лондон, 1662 р.). Граунтом вперше розглянуто смертність і частково народжуваність не в одиничних їх виявах, а в сукупності цих явищ за великі проміжки часу. По суті ним було закладено основи вивчення закономірностей смертності та народжуваності. Це мало велике значення для подальшого кількісного дослідження цих явищ. Крім того, саме завдяки цій праці Граунтом було відкрито нову галузь дослідження народонаселення, пов’язану з його відтворенням, а також розпочато розроблення таблиць смертності тощо.

Кетле Ламбер Адольф Жак (1796–1874) — бельгійський учений, один із засновників сучасної статистики та демографії. Найвизначнішою його працею є “Человек и развитие его способностей, или Опыт социальной физики” (1835 р.). Кетле встановлено, що деякі суспільні явища (народжуваність, смертність, злочинність) підпорядковані певним закономірностям. Його концепцію “середньої людини” як середньостатистичного показника, що характеризує певне суспільство, було прийнято неоднозначно. Проте творчість Кетле стала важливим етапом у вив-

ченні масових суспільних явищ, у тому числі і демографічних. Він уперше розробив основні принципи проведення переписів населення. Вчений відіграв значну роль у розвитку міжнародного співробітництва в галузі статистики та демографії.

Арсен Жан Луї Дюмон (1849–1902) — французький демограф, соціолог. Розробив загальну теорію народжуваності. Зниження народжуваності в європейських країнах пов'язав із “соціальною капілярністю”. Він вважав, що багатодітним родинам важче піднятися до вищих шарів суспільства, а тому витрати енергії на досягнення цієї мети спричиняють обмеження дітонародження. Досліджував також проблеми старіння населення Франції, внутрішню та зовнішню міграцію.

М. В. Птуха (1884–1961) — український демограф і статистик. Досліджував теоретичні та методичні проблеми демографії. Демографію вважав суспільною наукою, що вивчає масові явища та процеси соціального життя. Обґрунтував ідею “єдиної синтетичної таблиці”, в якій було б зведено результати вивчення інтенсивності та тривалості всіх демографічно важливих явищ та процесів упродовж життя покоління. Одним із перших досліджував етнічні відмінності смертності (на прикладі Росії). Вивчав питання історії статистики та демографії.

В. К. Воблий (1905–1956) — український економіст і демограф. Досліджував питання відтворення населення в окремих країнах та організацію переписів. Основні його роботи: “Естественное движение населения в капиталистических странах в период всеобщего кризиса капитализма”, “Рождаемость и смертность в странах капитала”, “История и организация переписей населения”.

Ю. А. Корчак-Чепурівський (1896–1967) — український демограф. Працював у галузі розробки та удосконалення демографічної статистики, методики демографічного аналізу та прогнозування, відтворення населення України. Разом з А. П. Хоменко розробляли методи побудови таблиць шлюбності та розлучуваності, смертності й тривалості життя тощо. Ним розроблено також методики вимірювання впливу смертності в окремих вікових групах на збільшення очікуваної тривалості життя, впливу окремих причин смерті на смертність в працездатному віці, розрахунку темпів зростання чисельності та вікового складу стабілізованого населення з постійним рівнем міграції, перспектив-

них розрахунків чисельності населення із застосуванням комбінованих таблиць доживання та вікової інтенсивності міграції і т. ін.

Інститут демографії АН України (з 1934 р. — Інститут демографії і санітарної статистики) — перший в історії колишнього СРСР державний науковий демографічний заклад. Його створено в 1919 р. у Києві. Незмінним директором Інституту був М. В. Птуха. Основними напрямками наукової діяльності інституту є: вивчення відтворення населення України та його перспектив, розробка методики демографічного аналізу (побудова таблиць смертності і вивчення шлюбності населення шляхом побудови відповідних індексів), вивчення історії, методології та організації переписів населення. Саме тут було зібрано та систематизовано бібліографічні матеріали з демографії. В Інституті плідно працювали В. К. Воблій, Ю. А. Корчак-Чепурківський, П. І. Пустоход, М. М. Трацєвський, В. Ф. Резніків. У 1938 р. Інститут було закрито, його функції передано Інституту економіки НАН України. Нині в Україні працює Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ.

2.2. Програмні питання

1. Предмет демографії.
2. Місце демографії в системі знань про народонаселення.
3. Основні поняття демографії.
4. Передумови перетворення демографії в систему демографічних наук.
5. Структура системи демографічних наук.
6. Предмет та завдання окремих складових системи демографічних наук.
7. Найвідоміші вітчизняні та зарубіжні демографи.

2.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Депопуляція населення означає:
 - а) абсолютне скорочення чисельності населення;
 - б) перевищення смертності над народжуваністю;

- в) від'ємний природний приріст населення;
- г) усе правильно.

2. Необхідною умовою для трансформації демографії в системі демографічних наук є:

- а) спеціалізація демографічних знань;
- б) розширення знань про населення;
- в) потреба в розширенні знань про демографічні явища;
- г) усе правильно.

3. Найвнє населення — це сукупність людей, які:

- а) проживають на певній території;
- б) перебувають на певній території на момент перепису;
- в) тимчасово перебувають на певній території;
- г) постійно проживають на певній території і перебувають тут тимчасово.

4. Систематичне зменшення абсолютної чисельності населення називають:

- а) демографічною кризою;
- б) депопуляцією;
- в) природним рухом населення;
- г) усе правильно.

5. Демографічна криза виявляється:

- а) в значному погіршенні структури населення;
- б) абсолютному скороченні населення;
- в) старінні населення;
- г) усе правильно.

6. Поняття “регіональна демографія” та “демографія регіону” — тотожні:

- а) так;
- б) ні.

7. Сукупність людей, у яких одночасно відбулася певна демографічна подія, називають:

- а) реальною генерацією;
- б) когортою;

- в) поколінням;
- г) умовною генерацією.

8. Старіння населення це:

- а) збільшення середньої тривалості життя;
- б) збільшення частки людей похилого віку в загальній чисельності населення;
- в) збільшення чисельності людей похилого віку;
- г) усе правильно.

9. За даними міжнародної статистики за останні десятиліття чисельність чоловіків:

- а) перевищує чисельність жінок;
- б) дорівнює чисельності жінок;
- в) менше чисельності жінок.

10. Зниження народжуваності — це:

- а) демографічна подія;
- б) демографічний процес;
- в) демографічне явище;
- г) усе правильно.

11. Сукупність людей, які народилися одночасно, утворює:

- а) реальне покоління;
- б) сукупність ровесників;
- в) сукупність сучасників;
- г) гіпотетичну генерацію.

12. Родоначальником науки “Демографія” вважають:

- а) англійського статистика та демографа Дж. Граунта;
- б) французького демографа А. Ландрі;
- в) німецького демографа В. Лексиса;
- г) англійського вченого К. Морріса.

2.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Система демографічних наук”:

1. Предмет та об'єкт демографії як науки.
2. Понятійний апарат демографії.
3. Демографія та інші науки.
4. Концепція системи демографічних наук.

Рекомендована література

1. *Бутов В. И.* Демография. — Ростов н/Д, 2003.
2. *Демография.* Современное состояние и перспективы развития / Под ред. Д. И. Валентя. — М., 1997.
3. *Дорошенко Л. С.* Демография. — К., 2005.
4. *Медков В. М.* Демография. — Ростов н/Д, 2002.
5. *Народонаселение:* Энцикл. слов. — М., 1994.
6. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К., 1995.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Демографія як основна частина системи знань про народонаселення.
2. Головні поняття та категорії демографії.
3. Система демографічних наук та її структура.
4. Основні напрями взаємодії демографії з іншими науками.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

3.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Демографічний аналіз — це процес вивчення демографічних подій, процесів та явищ, дослідження їх динаміки, з'ясування закономірностей розвитку окремих демографічних процесів та відтворення населення загалом у зв'язку з тими чинниками, що на них впливають.

За об'єктом дослідження розрізняють:

- аналіз чисельності населення;
- аналіз народжуваності;
- аналіз смертності;
- аналіз шлюбності тощо.

Демографічний аналіз здійснюють стосовно певного часу і певної території.

Основні методи, що використовують під час демографічного аналізу:

- *статистичний* — розрахунки статистичних показників (абсолютних, відносних та середніх величин, індексів, ймовірних характеристик інтенсивності демографічних процесів);
- *математичного моделювання* (встановлення кількісної залежності між демографічними процесами та чинниками, що на них впливають);
- *соціологічний* (отримання потрібної інформації шляхом опитування, інтерв'ю тощо);
- *графоаналітичний та картографічний* (подання демографічної інформації у вигляді різноманітних графіків, схем, карт, діаграм), а також статево-вікові “піраміди” населення, демографічна сітка тощо.

Вимоги до інформації, яку використовують при демографічному аналізі:

- повнота, детальність та багатоаспектність — інформація повинна включати, крім загальних показників, розподіл їх за певними ознаками;
- вірогідність — інформація не повинна допускати випадкових неточностей і помилок, зумовлених процесом її збирання;
- систематичність — демографічну інформацію необхідно збирати, узагальнювати, публікувати та аналізувати систематично, з встановленою для кожного її виду періодичністю.

Абсолютні показники характеризують розмір зміни величини певного явища в поточному році (періоді) порівняно з попереднім роком (періодом). Абсолютні величини завжди є іменованими числами.

Так, маючи дані про абсолютну кількість населення (наявного чи постійного) за кілька років, можна вирахувати приріст населення за формулою:

$$\Delta t = P_t - P_o$$

де: Δt — абсолютний приріст населення;

P_o — кількість населення в попередньому році;

P_t — кількість населення в наступному році.

Приклад. Вихідні дані: чисельність населення регіону складала в 1994 р. — 3158,2, в 1995 р. — 3123,3 тис. осіб.

Тоді приріст населення в регіоні в 1995 р. порівняно з 1994 р. склав $3123,3 - 3158,2 = -34,9$ тис. осіб.

Тобто абсолютна чисельність населення регіону протягом періоду, що аналізується, скоротилась на 34,9 тис. осіб.

Кількість населення конкретної території (населеного пункту, країни тощо) може змінюватись унаслідок природного та міграційного руху. Тому, маючи дані про кількість народжених і померлих, а також про кількість прибулих і вибулих за певний період, розраховують кількість населення на кінець періоду, так званий демографічний баланс. Для цього використовують формулу:

$$H_k = H_n + (C_n - C_e) + (C_i - C_e),$$

де: H_k — кількість населення на кінець періоду;

H_n — кількість населення на початок періоду;

\mathcal{C}_n і \mathcal{C}_n — кількість народжених і померлих за період, що аналізують;

\mathcal{C}_i і \mathcal{C}_e — кількість іммігрантів і емігрантів за аналізований період.

Приклад. Вихідні дані:

- кількість населення на початок року складала 47100462 осіб;
- кількість народжених протягом року — 427300 осіб;
- кількість померлих протягом року — 761300 осіб;
- кількість іммігрантів — 38567 осіб;
- кількість емігрантів — 48182 осіб.

Чисельність населення на кінець року складає:

$H_k = 47100462 + (427300 - 761300) + (38567 - 48182) = 46756847$ осіб.

Результатом співставлення (порівняння двох абсолютних величин (показників) є *відносна* величина, що характеризує ступінь зміни абсолютного показника звітного (поточного) періоду порівняно з базовим (попереднім). Обчислюють відносну величину (коефіцієнт зростання) за формулою:

$$K_3 = \frac{P_n}{P_0}$$

де: K_3 — коефіцієнт зростання;

P_n та P_0 — рівні абсолютного показника в поточному та базовому періодах.

Коефіцієнт зростання показує у скільки разів рівень показника поточного періоду збільшився порівняно з базовим показником.

Відносна величина може виражатися у відсотках. Для цього коефіцієнт зростання слід помножити на 100. У даному випадку отримують показник темпу росту, який досліджують.

Приклад. Вихідні дані: чисельність населення міста на кінець поточного року становила 57 тис. осіб, а попереднього — 54 тис. осіб.

Темп зростання чисельності населення міста становить:

$$\frac{57}{54} \cdot 100\% = 105\%$$

Темп приросту — $105 - 100 = 5\%$.

Тобто, чисельність населення даного міста протягом поточно-го року порівняно з попереднім роком зросла на 5% .

3.2. Програмні питання

1. Сутність, мета та завдання демографічного аналізу.
2. Основні методичні положення демографічного аналізу, вимоги до демографічної інформації.
3. Основні методи демографічного аналізу — сутність та особливості використання.
4. Поняття демографічних структур населення.
5. Статеві-вікова “піраміда” як засіб вивчення статеві-вікового складу населення.
6. Демографічна сітка в демографічному аналізі.

3.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Коефіцієнт шлюбності означає:
 - а) відношення числа всіх зареєстрованих шлюбів за певний період до середньої чисельності населення за цей період;
 - б) число шлюбів, зареєстрованих за певний період;
 - в) число шлюбів, зареєстрованих за певний період у розрахунку на 1000 жителів;
 - г) співвідношення зареєстрованих шлюбів за два суміжних періоди (роки).
2. Демографічна статистика — це:
 - а) сукупність статистичних методів, які використовують у демографічному аналізі;
 - б) статистичні дані про населення;
 - в) складова у системі демографічних наук;
 - г) форма звітності.

3. Коефіцієнт імміграції — це:

а) чисельність іммігрантів, які прибули в країну за певний період;

б) відношення числа іммігрантів, які прибули в країну, до середньої чисельності населення цієї країни за певний період (рік);

в) співвідношення чисельності іммігрантів, які прибули в країну за два суміжних періоди (роки);

г) відношення числа іммігрантів, які прибули в країну в звітному періоді, до числа мігрантів, які вибули з цієї країни за той же період часу.

4. Поперечний аналіз — це:

а) метод умовної генерації;

б) вивчення частоти демографічних подій у житті когорти в різні періоди;

в) метод гіпотетичного покоління;

г) усе правильно.

5. Тривалість покоління — це:

а) середній інтервал часу, що розділяє покоління батьків та їхніх дітей;

б) інтервал часу в 28–30 років;

в) усе правильно.

6. Поняття “демографічний аналіз” означає:

а) вивчення частоти демографічних подій у житті когорти в різні періоди;

б) вивчення частоти демографічних подій у різних когортах в один і той самий календарний період;

в) метод реального покоління (генерації);

г) усе правильно.

7. У демографії розрізняють такі основні типи вікової структури населення:

а) прогресивний;

б) відтворювальний;

в) стаціонарний;

г) функціональний.

8. Реальне покоління (реальна генерація) — це:

- а) сукупність ровесників;
- б) сукупність сучасників;
- в) сукупність однолітків;
- г) усе правильно

9. Демографічні таблиці — це:

- а) теоретичні моделі, що описують життя когорти;
- б) система показників, що характеризують динаміку демографічних процесів;
- в) універсальний метод демографії;
- г) усе правильно.

10. До основних способів картографічного зображення демографічної інформації належать:

- а) локалізовані значки (кружечки, кола, квадрати тощо);
- б) ареали;
- в) гами кольорів;
- г) штрихування.

11. Гіпотетичну генерацію утворюють:

- а) люди, що живуть одночасно;
- б) сучасники різного віку;
- в) люди, які народилися одночасно;
- г) учасники умовної генерації.

12. Демографічні індекси — це:

- а) показники, що характеризують інтенсивність демографічного процесу;
- б) темп зміни чисельності населення протягом певного часу;
- в) показники, що відображають рух демографічних явищ;
- г) метод дослідження демографічних процесів.

13. Статеві-вікова піраміда відображає:

- а) розподіл населення за віком;
- б) загальну чисельність населення;
- в) розподіл населення за віком і статтю;
- г) розподіл населення за віковими групами.

14. Відношення числа народжених до числа померлих за певний період часу називають:

- а) індексом життєвості;
- б) коефіцієнтом Покровського;
- в) природним рухом населення;
- г) індексом виживання.

15. Вікова структура населення може бути таких типів:

- а) регресивною;
- б) функціональною;
- в) стаціонарною;
- г) динамічною.

3.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Демографічний аналіз”:

- 1. Сутність, зміст та завдання демографічного аналізу.
- 2. Основні методичні підходи та етапи демографічного аналізу.
- 3. Методи демографічного аналізу: статистичні, математичного моделювання, соціологічні, графоаналітичні, картографічні.
- 4. Поздовжній та поперечний аналіз.
- 5. Практичне значення демографічного аналізу.

Рекомендована література

- 1. *Боярский А. Я., Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1980.
- 2. *Буржуа-Пиша Ж.* Стабильное, полустабильное население и потенциал роста / Демографические модели. — М., 1977.
- 3. *Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1989.
- 4. *Венецкий И. Г.* Математические методы в демографии. — М., 1971.

5. *Гырдев Д. А.* Актуальные проблемы общественного сознания. — М., 1982.
6. *Дридзе Т. М.* Язык и социальная психология. — М., 1980.
7. *Медков В. М.* Демография. — Ростов н/Д, 2002.
8. *Прибиткова И. М.* Основы демографии. — К., 1995.
9. *Фильрозе Э.* Очерк потенциальной демографии. — М., 1975.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Поперечний і поздовжній аналіз як методи вивчення демографічних процесів.
2. Потенційна демографія — новий напрям демографічного аналізу.
3. Теорія стабільного населення.
4. Життєвий потенціал як узагальнюючий показник потенційної демографії.
5. Соціологічні методи в демографічному аналізі.
6. Основні напрями практичного використання результатів демографічного аналізу.
7. Демографічні структури населення.
8. Демографічні таблиці та демографічні коефіцієнти.

В. Розв'язати задачі.

1. Вихідні дані:

Чисельність населення в регіоні становила: 1994 рік — 1904,8 осіб; 1995 — 1885,6; 1996 — 1866,4; 1997 — 1847,2; 1998 — 1828,0; 1999 — 1808,8; 2000 — 1789,6; 2001 — 1770,4; 2002 — 1751,2; 2003 — 1732,0; 2004 рік — 1712,8 осіб.

Завдання: а) розрахувати темпи приросту населення;
б) побудувати графік динаміки темпів приросту;
в) зробити аналіз отриманих результатів.

2. За даними, наведеними в табл. 2, розрахувати вікову структуру населення. На основі отриманих даних зробити порівняльний аналіз вікової структури, зазначити характерні тенденції зміни окремих вікових груп. Аналіз подати у вигляді короткої аналітичної записки.

Віковий склад населення України за даними переписів*

Кількість населення	1959	1970	1979	1989	2001
Все населення	41869046	47126517	49609333	51452034	48240902
у тому числі у віці:					
0–4	3987281	3441996	3584367	3790710	1974195
5–9	3903181	4091089	3553041	3694021	2559107
10–14	2978746	4193356	3518791	3616738	3416561
15–19	3510796	3862443	4127524	3549259	3891568
20–24	4107614	3120828	3933279	3352416	3489588
25–29	3351346	2977259	3761480	3957115	3402010
30–34	3828929	4341862	2784450	3899006	3204103
35–39	2588584	3105154	5337283	3742248	3417079
40–44	2167742	3881294	3955199	2707078	3828331
45–49	2756520	2798055	3197688	3220622	3470419
50–54	2352324	1933816	3626460	3704342	3182588
55–59	1946586	2755559	2452126	2955544	2062711
60–64	1501682	2273033	1918776	3233112	3364050
65–69	1167365	1764001	2289942	2020390	2158171
70 і старші	1718607	2526770	3556113	4002544	4800761

* Статеві-віковий склад населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. — К., 2003. — С.13.

Методичні вказівки. Вікова група — це сукупність людей одного віку. Вік людини — це період від народження до певного моменту її життя.

Вікова структура населення — співвідношення різних вікових груп. Кількість кожної вікової групи визначається у відсотках до загальної чисельності населення.

В. Поясність ситуацію.

Вихідні дані: вивом диференціації статево-вікової структури населення є зміни співвідношення чисельності населення різних статей і різних вікових груп. Такі зміни спричинюють

певні економіко-демографічні наслідки, конкретний характер яких зумовлюють специфічні ознаки окремих груп населення.

Завдання. Описати контури прямого та зворотного зв'язку* для демоекономічних взаємодій чинників зайнятості.

Методичні вказівки. Пояснити зв'язок чисельності та вікової структури населення з чисельністю трудових ресурсів, працездатного населення та зайнятості. При цьому слід розглянути такі чинники, як рівень трудової активності в осіб різного віку і статі, рівень зайнятості населення працездатного і непрацездатного віку, кількість дітей у сім'ї, кон'юнктуру ринку, динаміку інвестицій та приріст робочих місць, рівень цін на споживчі товари, рівень доходів сім'ї тощо.

3. За даними табл. 3 зробити порівняльний аналіз вікової структури населення за регіонами: згрупувати області, скласти робочу таблицю, словесно описати отримані результати.

Таблиця 3

**Кількість постійного населення основних вікових груп за регіонами
(на 1 січня 2005 р.)**

Регіони	До загальної кількості населення, %		
	Молодшому за працездатний	Працездатному	Старшому за працездатний
1	2	3	4
Україна	16,3	59,9	23,8
Автономна Республіка Крим	15,7	61,4	22,9
області:			
Вінницька	17,3	56,2	26,5
Волинська	20,5	58,4	21,1
Дніпропетровська	15,3	60,4	24,3
Донецька	14,0	60,6	25,4
Житомирська	18,1	56,9	25,0
Закарпатська	21,3	60,6	18,1

* Контур зв'язку — це ланцюг залежностей, що пов'язує конкретний чинник з його наслідками.

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
Запорізька	15,1	60,6	24,3
Івано-Франківська	19,8	58,7	21,5
Київська	16,3	59,3	24,4
Кіровоградська	16,7	57,3	26,0
Луганська	14,0	60,9	25,1
Львівська	18,4	59,7	21,9
Миколаївська	16,7	60,6	22,7
Одеська	16,7	60,8	22,5
Полтавська	15,4	58,0	26,6
Рівненська	21,4	58,6	20,0
Сумська	15,1	59,0	25,9
Тернопільська	18,6	57,5	23,9
Харківська	13,9	62,1	24,0
Херсонська	17,3	60,3	22,4
Хмельницька	17,5	57,0	25,5
Черкаська	16,2	57,0	26,8
Чернівецька	19,4	58,8	21,8
Чернігівська	14,8	56,2	29,0
м. Київ	13,9	66,6	19,5
м. Севастополь	13,8	62,4	23,8

П р и м і т к а. Статистичний щорічник України за 2004 рік. — К., 2005. — С. 362.

Вплив окремих чинників на зміну чисельності населення за віковими групами.

Щоб оцінити ступінь впливу окремих чинників на зміну чисельності населення окремих вікових груп потрібно насамперед встановити величини компонентів, що впливають на зміну чисельності осіб, які належать до певної вікової групи. Цими компонентами є чисельність населення, яке належить до відповідної вікової групи і виходить за її межі, чисельність померлих і обсяг міграційного приросту (відпливу), який припадає на цю

групу. Величину перелічених компонентів визначають за даними таблиці розрахунку статеві-вікового складу населення.

Таблиця 4

**Розрахунок змін компонентів чисельності населення
працездатного віку**

Компоненти чисельності населення працездатного віку	1995 р.	1996 р.	Зміни за 1995– 1996 рр.
Населення в працездатному віці, тис. осіб	2837,8	2869,3	x
• на початок року	x	x	x
• на кінець року	2869,3	2885,5	x
Приріст загальний	31,5	16,2	-15,3
у тому числі:			
• вступило в працездатний вік (15-річні на початок року)	100,0	89,9	-10,1
• вийшло за межі працездатного віку (59-річні чоловіки і 54 жінки на початок року)	43,6	51,2	+7,6
• померло	9,0	9,3	+0,3
• міграційний вплив	15,9	13,2	-2,7

Як бачимо з наведених даних, загальний приріст населення працездатного віку зменшився на 15,3 тис. осіб. Основний вплив на цей процес мало скорочення чисельності осіб, які належать до певної вікової групи, і збільшення кількості осіб, що виходять за її межі.

4. Динаміка чисельності населення за даними переписів представлена в табл. 5.

Таблиця 5

Показник	1959 р.	1970 р.	1979 р.	1989 р.	2001 р.
Чисельність населення, осіб	41869046	47126517	49609333	51452034	48240902

Завдання. Розрахувати середньорічні темпи росту чисельності населення за міжпереписні періоди.

Скласти коротку аналітичну записку з характеристикою особливостей динаміки населення в окремі періоди.

5. У табл. 6 наведено вікову структуру населення за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Таблиця 6

Вікова група	Чисельність, осіб	
	Чоловіки	Жінки
0–4	1012224	961971
5–9	1311943	1247164
10–14	1750539	1666022
15–19	1989538	1902030
20–24	1766985	1722603
25–29	1700516	1701494
30–34	1586043	1618060
35–39	1660397	1756682
40–44	1833438	1994893
45–49	1623194	1847225
50–54	1454550	1728038
55–59	892852	1169859
60–64	1398332	1965718
65–69	868633	1289538
70–74	806587	1432477
75–79	416155	1084765
80–84	147952	470867
85–89	65475	259222
90–94	18643	81950
95–99	2419	12700
100 років і старші	199	1350

- Завдання: а) побудувати віково-статеву піраміду;
б) визначити переваги чисельності чоловічого і жіночого населення та чисельності жінок над чисельністю чоловіків в окремих вікових групах.

Методичні вказівки. При побудові статеві-вікової піраміди на вертикальній осі відкладають показник віку, як правило, в п'ятирічних вікових інтервалах. На горизонтальній осі відкладають показник чисельності населення відповідної вікової групи. Чисельність населення за статеві-віковими групами зображують прямокутниками, які розташовують один над одним у порядку збільшення віку. Висота прямокутника має дорівнювати величині вікового інтервалу, а його площа — відповідати чисельності вікової групи. При цьому чоловіче населення зображують ліворуч від вертикальної осі, жіноче — праворуч.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО НАСЕЛЕННЯ

4.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Інформацію про населення поділяють на первинну і вторинну.

Первинна інформація — це безпосередньо зібрані дані, вихідна інформація.

Вторинна інформація — це інформація певним чином оброблена та опрацьована відповідно до певних цілей за допомогою спеціальних методів, а також проаналізована фахівцями певних галузей.

Вимоги до демографічної інформації:

- повнота, детальність та багатоаспектність;
- вірогідність;
- систематичність.

Основні види джерел первинної демографічної інформації:

- перепис населення;
- поточний облік демографічних подій;
- спеціальні вибіркові обстеження;
- списки населення;
- реєстри населення.

Перепис населення — єдиний процес збирання, узагальнення, оцінювання, аналізу та публікації, або розповсюдження іншим шляхом демографічних, економічних і соціальних даних, що на певний момент часу характеризують кожного жителя країни загалом або чітко окресленої її частини (області, району, міста, селища тощо).

Основні принципи проведення переписів населення:

- всезагальність;
- одномоментність;

- поіменність;
- самовизначеність;
- конфіденційність;
- єдність програм;
- жорстка централізація управління.

Категорія населення — це загальна характеристика сукупності жителів певного населеного пункту чи території залежно від їхніх зв'язків із цією територією.

Розрізняють наступні категорії населення:

- *постійне* — сукупність людей, які постійно мешкають на певній території, незалежно від того, де вони знаходяться на момент перепису;
- *наявне* — це сукупність людей, що знаходяться на даний момент на певній території, незалежно від того, чи є вони постійними мешканцями цієї території, чи перебувають тут тимчасово (термін перебування значення не має);
- *юридичне* (приписне) населення — це ті особи, яких занесено в списки жителів певної території, прописані чи зареєстровані на ній. Фактичне місце проживання до уваги не беруть.

Критичний момент перепису — заздалегідь встановлений момент, до якого належать усі дані, зібрані під час перепису.

Розрізняють два методи проведення переписів:

- *опитування* — заповнення переписного листка реєстратором під час бесіди з конкретною особою;
- *самообчислення* — самостійне заповнення бланку перепису.

Поточний облік демографічних подій — це реєстрація народжень, смертей, шлюбів, розлучень тощо залежно від їх настання.

Запис актів громадянського стану — це письмові відомості про акти громадянського стану, що фіксують в установленому законом порядку компетентні органи з метою засвідчення вірогідності відповідних подій. Цей запис є формою первинної реєстрації демографічних подій (народжень, смертей, шлюбів, розлучень), а також первинним документом первинного обліку демографічних подій.

Списки населення — це різного роду переліки населення, що складають різні державні й громадські організації з метою вирішення конкретних завдань (списки виборців, платників подат-

ків, військовозобов'язаних, списки персоналу різних організацій, будинкові книги в містах та книги позвірного обліку в сільській місцевості).

Реєстри населення — особливий різновид списків населення, метою яких є демостатистичний облік. До реєстрів заносять дані про всіх без винятку жителів країни. Веденням реєстрів передбачено також постійне занесення всіх змін, які відбуваються в житті кожної людини. В країнах, де ведуть реєстри (наприклад, Фінляндії, Данії, Нідерландах, Швеції) традиційні переписи населення є зайвими.

Спеціальні вибіркові обстеження населення на відміну від суцільних (всезагальних переписів) проводять за детальнішими та повнішими програмами порівняно з програмами переписів. Вони дають змогу всебічно вивчити питання демографічних змін та чинники, що їх зумовлюють.

4.2. Програмні питання

1. Джерела демографічної інформації. Її класифікація.
2. Переписи населення, їх завдання та організаційно-методичні принципи проведення.
3. Етапи становлення та розвитку переписів населення.
4. Категорії населення, їх сутність та критерії визначення.
5. Поточний облік демографічних подій.
6. Списки, вибіркові обстеження та реєстр населення.
7. Всеукраїнський перепис населення 2001 року.
8. Значення демографічної інформації для наукової та практичної діяльності.

4.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Наявне населення — це сукупність людей, які:
 - а) проживають на певній території;
 - б) перебувають на певній території на момент перепису;
 - в) тимчасово перебувають на певній території;
 - г) постійно проживають на певній території або перебувають тут тимчасово.

2. Особи, які мають самостійний дохід від трудової діяльності — це:

- а) економічно активне населення;
- б) зайняте населення;
- в) працездатне населення;
- г) самодіяльне населення.

3. До категорії “економічно активне населення” належить:

- а) населення, зайняте безпосередньо трудовою діяльністю;
- б) населення, що не бере участі в суспільній праці (безробітні);
- в) живе на доходи від власності (прибутки, дивіденди, проценти);
- г) усе правильно.

4. За мірою охоплення виокремлюють такі види демографічної інформації:

- а) про населення світу;
- б) про чисельність і склад населення на певну дату;
- в) інформація про населення міст і селищ;
- г) ретроспективні.

5. За повнотою і вірогідністю джерела демографічної інформації поділяють на:

- а) первинні;
- б) вторинні;
- в) поточні;
- г) спеціальні.

6. Перший перепис населення було здійснено:

- а) в 1790 р. у США;
- б) в 1870 р. у Франції;
- в) в 1801 р. у Великій Британії;
- г) в 1805 р. у Данії та Норвегії.

7. Перший Всесоюзний перепис населення було здійснено:

- а) 17 грудня 1926 р.;
- б) у березні 1923 р.;
- в) 17 січня 1939 р.;
- г) 28 серпня 1920 р.

8. Всеукраїнський перепис населення було проведено станом на:

- а) 1 січня 2001 р.;
- б) 5 грудня 2001 р.;
- в) 10 липня 2000 р.;
- г) 5 грудня 2000 р.

9. Закон України “Про Всеукраїнський перепис населення” було прийнято Верховною Радою України:

- а) 19 жовтня 2000 р.;
- б) 30 грудня 2000 р.;
- в) 20 жовтня 2001 р.;
- г) 10 січня 2001 р.

4.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Джерела інформації про населення”:

- 1. Джерела демографічної інформації та її класифікація.
- 2. Переписи населення, їх зміст та принципи проведення.
- 3. Етапи становлення та розвитку переписів населення.
- 4. Поточний облік демографічних подій.
- 5. Вибіркові обстеження населення.
- 6. Списки та реєстри населення.
- 7. Всеукраїнський перепис населення 2001 року.

Рекомендована література

- 1. *Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1989.
- 2. *Всеукраїнський перепис населення: методологія та організація.* Навч. посіб. — К., 2001.
- 3. *Дорошенко Л. С.* Демографія. — К., 2005.
- 4. *Медков В. М.* Демографія. — Ростов н/Д, 2002.
- 5. *Народонаселение: Энцикл. слов.* — М., 1994.
- 6. *Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року.* — К., 2003.

7. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К., 1995.
8. *Статево-віковий* склад населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К., 2003.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Види демографічної інформації та інформаційні джерела про населення.
2. Значення демографічної інформації для наукової та практичної діяльності.
3. Коротка історія становлення переписів населення.
4. Особливості вибіркового обстежень населення.
5. Підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 р.
6. Всеукраїнський перепис населення 2001 р., його особливості.

ДЕМОГРАФІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ

5.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Демографічний прогноз — науково обґрунтоване передбачення основних параметрів руху населення та майбутньої демографічної ситуації: чисельності населення та його статевो-вікової та сімейної структури, а також рівнів народжуваності, смертності та міграції.

Потреба демографічного прогнозування зумовлена економічним плануванням та оцінкою майбутньої динаміки споживчого попиту на товари та послуги, потребами планування житлового будівництва та соціальної сфери, а також геополітичними завданнями.

Вірогідність демографічних прогнозів залежить від точності демографічної інформації (результатів демографічного аналізу), обґрунтованості гіпотез соціально-економічного розвитку та тривалості прогнозованого періоду.

За тривалістю прогнозованого періоду прогнози поділяють на:

- короткострокові (5–10 років);
- середньострокові (25–30 років);
- довгострокові.

За цілями прогнозування демографічні прогнози поділяють на:

- *аналітичні* — вивчають реальну ситуацію, виявляють у ній проблемні моменти, збереження яких у майбутньому спричинить поглиблення існуючих та виникнення нових проблем;
- *прогнози-попередження* — вивчають та досліджують ті негативні наслідки, які у майбутньому можуть спричинити

збереження та поглиблення вже існуючих проблемних ситуацій (закон народонаселення Т. Р. Мальтуса, розрахунки В. Н. Архангельського та А. Б. Синельникова щодо прогнозу чисельності населення Росії);

- *нормативні прогнози* — розробляють конкретні рекомендації з метою досягнення певного бажаного стану демографічних процесів;
- *функціональні прогнози* — обґрунтовують прогнозовану інформацію щодо населення, яка потрібна для прийняття рішень в економічній, соціальній, політичній та інших сферах управління.

Приклади функціональних прогнозів:

- прогноз попиту на певні види товарів та послуг (на основі прогнозованих даних про статеву-вікову структуру населення);
- електоральний прогноз;
- прогнозування чисельності та складу учнів на різних ступенях системи освіти;
- прогнозування чисельності та структури зайнятих;
- прогнозування потреб у послугах з охорони здоров'я на основі прогнозу чисельності та статеву-вікової структури населення;
- прогноз динаміки чисельності пенсіонерів;
- визначення чисельності та складу осіб, які можуть бути залучені до військової служби.

Методи визначення перспективної чисельності населення.

Основні методи демографічного прогнозування:

- екстраполяційний;
- аналітичний;
- пересування віків, або метод компонент.

Екстраполяційний метод ґрунтується на середньорічних абсолютних змінах чисельності населення за певний період або на середньорічних темпах росту чи приросту чисельності населення. Базовим положенням цього методу є припущення, що середньорічні абсолютні прирости населення, що мали місце в звітному (базовому) періоді, збережуться і в прогнозованому.

Тобто для розрахунку перспективної чисельності населення використовують лінійну функцію:

$$Q_t = Q_o + \Delta t$$

де: Q_t і Q_o — чисельність населення в моменти часу o і t ;
 Δ — абсолютний середньорічний приріст;
 t — час в роках.

Наприклад, чисельність населення регіону в 1994 та 2004 р. складала відповідно 2110,2 та 1876,4 тис. осіб. Слід визначити прогнозовану чисельність населення регіону на 01.01.2010 р. за умови, що середньорічні прирости населення в регіоні не змінюватимуться.

Розрахунок середньорічних приростів населення регіону за базовий період: $\Delta_{сер} = (1876,4 - 2110,2) : 10 = -23,4$ тис. осіб.

Чисельність населення регіону на 01.01.2010 року становитиме:

$$Q_{2010} = x + \Delta t = 1876,4 + (-23,4) \cdot 5 = 1759,4 \text{ тис. осіб.}$$

На практиці такий метод доцільно застосовувати на період не більше ніж 5 років.

Метод “пересування віків”, або метод компонент дає змогу розрахувати як загальну чисельність населення на перспективу, так і розподіл його за статтю та віком.

Сутність методу полягає в тому, що чисельність кожної статево-вікової групи щороку переміщується до наступної вікової групи. При цьому вона (чисельність певної вікової групи) спрямована на так званий “коефіцієнт доживання”. Тобто основне методичне завдання полягає в якомога точнішому прогнозуванні динаміки коефіцієнта смертності чоловіків і жінок за одинорічними чи п’ятирічними групами.

Приклад розрахунку перспективної чисельності одnorічних вікових інтервалів для чоловічого населення:

Вихідні дані: чисельність чоловічого населення в базовому році прогнозу у віці 10 років становила 150 тис. осіб. Протягом року ця чисельність населення зазнає наступних змін: частина населення помирає, частина виїздить за межі даного населеного пункту, а певна кількість прибуде на цю територію. Таким чином, чисельність населення у віці 11 років становитиме: чисельність в базовому році, помножена на коефіцієнт доживання, плюс сальдо міграції.

Коефіцієнт доживання — співвідношення між чисельністю населення, яке дожило до наступної вікової групи та його чисельністю в попередній віковій групі, тобто

$$K_{\partial} = \frac{Q_{x+1}}{Q_x},$$

де: K_{∂} — коефіцієнт доживання;

Q_{x+1} та Q_x — чисельність населення у вікових групах $x+1$ та x .

Дані наведено у таблиці смертності.

Процес “переміщення” чисельності населення з однієї вікової групи до наступної здійснюється стільки разів, скільки років складає прогнозований період.

Схематично демографічний прогноз за допомогою “пересування віків” представлено в табл. 7.

Таблиця 7

Схема визначення перспективної чисельності населення за допомогою пересування віків

Вік (років)	Рік прогнозу							
	0	1	2	3	4	5	...	t
0	Q_0^0	Q_0^1	Q_0^2	Q_0^3	Q_0^4	Q_0^5	...	Q_0^t
1	Q_1^0	Q_1^1	Q_1^2	Q_1^3	Q_1^4	Q_1^5	...	Q_1^t
2	Q_2^0	Q_2^1	Q_2^2	Q_2^3	Q_2^4	Q_2^5	...	Q_2^t
3	Q_3^0	Q_3^1	Q_3^2	Q_3^3	Q_3^4	Q_3^5	...	Q_3^t
4	Q_4^0	Q_4^1	Q_4^2	Q_4^3	Q_4^4	Q_4^5	...	Q_4^t
5	Q_5^0	Q_5^1	Q_5^2	Q_5^3	Q_5^4	Q_5^5	...	Q_5^t
...
n	Q_w^0	Q_w^1	Q_w^2	Q_w^3	Q_w^4	Q_w^5	...	Q_w^t

Джерело: Медков В. М. Демографія. — Ростов н/Д, 2002. — С. 326.

5.2. Програмні питання

1. Сутність та завдання демографічного прогнозування.
2. Види демографічних прогнозів, їх відмінності.
3. Основні методи демографічного прогнозування.

4. Сутність методу компонент та “пересування віків”.
5. Практичне використання демографічних прогнозів.

5.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Точність демографічного прогнозу залежить від:

- а) обґрунтованості гіпотез щодо основних складових демографічного прогнозу;
- б) тривалості прогнозованого періоду;
- в) ступеня складності методів, що використовують під час прогнозування;
- г) тривалості розробки прогнозу.

2. Основними напрямками демографічного прогнозування на сучасному етапі є:

- а) глобальний;
- б) оптимістичний;
- в) регіональний;
- г) індикативний.

3. Перші перспективні обчислення населення України було виконано:

- а) А. Бориневичем;
- б) К. Воблим;
- в) Ю. Корчак-Чепурківським;
- г) О. Русовим.

4. Таблиці смертності — це:

- а) таблиці доживання;
- б) числові моделі смертності;
- в) система взаємопов’язаних показників;
- г) усе невірно.

5.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Демографічне прогнозування”:

1. Розвиток перспективних обчислень населення в історичному аспекті.
2. Сутність демографічного прогнозу, його завдання.
3. Класифікація демографічних прогнозів.
4. Методи демографічного прогнозування.
5. Перші прогнозні розрахунки населення України.
6. Сучасний стан демографічного прогнозування.
7. Напрями практичного використання демографічних прогнозів.

Рекомендована література

1. *Бахметова И. М.* Методы демографического прогнозирования. — М., 1982.
2. *Борисов В. А.* Демография: Учеб. для вузов. — М., 1999.
3. *Валентей Д. И., Кваша А. Я.* Основы демографии. — М., 1989.
4. *Демография.* Современное состояние и перспективы развития. / Под ред. Д. И. Валентея. — М., 1997.
5. *Демографический* энциклопедический словарь. — М., 1985.
6. *Костиков В. Г.* Прогноз занятости населения. Методологические основы. — М., 1979.
7. *Народонаселение: Энцикл. слов.* — М., 1994.
8. *Прибиткова І. М.* Основы демографії. — К., 1995.
9. *Рыбаковский Л. Л.* Методологические вопросы прогнозирования населения. — М., 1978.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Роль функціональних демографічних прогнозів у плануванні соціально-економічного розвитку.
2. Прогнози чисельності населення світу.
3. Основні методи демографічного прогнозування та особливості їх застосування.

В. Практична робота.

За даними, наведеними в табл. 8, схарактеризувати перспективи зміни статеві-вікової структури населення за основними віковими групами (молодше працездатного, працездатного та

старше працездатного віку) через 5, 10 та 15 років за умови, що тенденції відтворення населення буде збережено.

Таблиця 8

Статеві-вікова структура населення України
(на 01 січня 2004 р.)

Вік, років	Чоловіки, тис.	Жінки, тис.	Вік, років	Чоловіки, тис.	Жінки, тис.
1	2	3	4	5	6
0	198,4	186,8	46	320,6	359,1
1	211,8	201,2	47	335,2	377,0
2	223,3	211,8	48	327,2	368,5
3	236,2	222,2	49	323,0	370,5
4	247,8	234,4	50	336,8	391,9
5	261,5	247,8	51	282,2	330,9
6	280,3	267,0	52	249,4	296,8
7	298,8	284,7	53	235,4	285,9
8	320,8	304,9	54	152,0	190,5
9	333,0	317,5	55	180,4	227,9
10	353,3	337,9	56	162,2	206,3
11	383,3	366,4	57	208,5	271,3
12	381,0	366,4	58	266,2	349,9
13	398,2	385,2	59	271,6	362,1
14	387,1	376,5	60	293,8	403,0
15	398,0	384,6	61	308,5	428,6
16	404,1	393,1	62	321,7	439,4
17	374,7	363,2	63	258,9	355,5
18	361,2	351,4	64	217,6	296,8
19	373,9	360,9	65	162,1	224,1
20	365,8	353,3	66	138,5	201,6
21	364,1	352,7	67	169,6	262,8
22	355,1	345,5	68	176,6	271,3
23	371,0	359,3	69	187,1	311,9
24	363,4	359,2	70	185,5	311,3
25	365,2	355,5	71	181,4	325,7
26	371,8	352,1	72	162,9	298,3

1	2	3	4	5	6
27	382,4	363,2	73	139,6	294,0
28	366,1	344,6	74	118,3	272,3
29	339,2	332,2	75	102,9	259,9
30	318,7	313,1	76	85,1	219,7
31	318,1	324,6	77	68,3	195,6
32	326,5	324,1	78	58,8	158,9
33	329,2	333,5	79	46,4	130,7
34	321,2	329,0	80–84	141,5	439,0
35	339,8	349,5	85–89	86,9	300,3
36	359,9	375,6	90–94	23,1	94,4
37	371,8	390,5	95–99	5,5	17,2
38	377,5	396,1	100 і більше	0,8	0,6
39	392,2	411,9	У віці		
40	380,3	408,1	молод. працездат.	4912,6	4695,2
41	374,1	400,7	працездат.	14425,0	13853,8
42	367,3	394,9	стар. працездат.	3640,7	7928,7
43	356,1	388,0			
44	338,0	371,0	ВСЬОГО	22978,4	26477,7
45	345,8	384,1	ВСЬОГО	49456,1	

Г. Дайте відповіді на запитання:

1. Чому демографічний прогноз називають “науково обґрунтованим” передбаченням основних параметрів руху населення та майбутньої демографічної ситуації?

2. Поясніть, як прогнозовані показники, що характеризують сімейну структуру населення, можуть використовувати під час прогнозування попиту на окремі товари, зокрема, товари тривалого використання? Які показники при цьому беруть до уваги?

3. Назвіть основні види демографічних прогнозів за характером. Чим відрізняються цілі кожного з них? Який з прогнозів, на вашу думку, використовують ширше і чому?

СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ДЕМОГРАФІЇ

6.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Сім'я — це невелика група людей, яка ґрунтується на шлюбних вузах або кровній спорідненості.

Шлюб — шлюбний союз чоловіка і жінки в історично зумовлених, санкціонованих і регульованих суспільством формах стосунків, які визначають їхні права та обов'язки один до одного і до їхніх дітей.

Демографію шлюб цікавить як передумова створення сім'ї та народження дітей, а також процесів народжуваності та смертності.

Шлюбний вік — це мінімальний вік, починаючи з якого закон чи звичай певної країни дають змогу укласти шлюб. Шлюбний вік встановлюється законодавчо з врахуванням віку статевої зрілості, психологічної та соціальної зрілості тих, хто укладає шлюб, а також традицій, звичаїв та інших умов конкретної країни.

Основні функції сім'ї:

- репродуктивна;
- виховна;
- господарсько-економічна;
- рекреативна;
- комунікативна;
- регулятивна.

Розрізняють такі типи сімей:

- проста або нуклеарна, що складається з чоловіка, дружини та дітей, які не перебувають у шлюбі;
- розширена або складна — у складі такої сім'ї є діти, які перебувають у шлюбі;

- повна — до її складу належать чоловік і дружина у шлюбі;
- неповна — у складі такої сім'ї є лише один із подружжя;
- уламкова — дітей виховує хтось із родичів (бабуся, тітка).

Життєвий цикл сім'ї, сімейний цикл — це послідовність суттєвих у соціальному та демографічному відношенні станів, в яких перебуває сім'я від моменту її утворення до того часу, коли вона припинить своє існування.

Життєвий цикл сім'ї поділяють на стадії (фази):

- утворення сім'ї — укладення шлюбу;
- початок дітонародження — народження першої дитини;
- закінчення дітонародження — народження останньої дитини;
- “порожнє гніздо” — укладення шлюбу останньою дитиною з виділенням із батьківської сім'ї;
- припинення існування сім'ї — смерть одного з подружжя.

Сімейний склад (сімейна структура) населення — розподіл сімей за типами, а членів сімей за сімейним станом.

Склад сім'ї — розподіл членів однієї сім'ї за демографічними та соціально-економічними ознаками.

Шлюбність — це процес утворення шлюбних пар у населенні.

Шлюбна поведінка — це поведінка індивіда у зв'язку з укладанням та припиненням шлюбу.

Шлюбний стан — це стан особи щодо інституції шлюбу, встановлений відповідно до звичаїв та правових норм країни.

За шлюбним станом індивідів поділяють на:

- тих, хто ніколи не перебував у шлюбі;
- тих, хто перебуває у шлюбі;
- овдовілих;
- розлучених.

Припинення шлюбу — розпад шлюбного союзу внаслідок смерті одного з членів подружжя або розірвання шлюбу.

Розлучуваність — процес розпаду подружніх пар серед населення унаслідок розірвання шлюбу.

З метою демографічного аналізу шлюбності використовують систему показників, а саме:

- рівень шлюбності — обчислюють як частку тих, хто перебуває в шлюбі, в окремих вікових групах (за даними переписів);

- спеціальний коефіцієнт шлюбності для всього населення в шлюбоздатному віці розраховують за формулою:

$$CK_{ш. заг.} = \frac{N}{\mathcal{Q}_{ш. заг.}} \cdot 100\%$$

де: N — кількість укладених шлюбів;

$\mathcal{Q}_{ш. заг.}$ — середньорічна кількість населення в шлюбоздатному віці.

- спеціальний коефіцієнт шлюбності для чоловіків (жінок) у шлюбоздатному віці розраховують за формулою:

$$CK_{ш. чол.(жін.)} = \frac{N}{\mathcal{Q}_{ш. чол.(жін.)}} \cdot 100\%$$

де: $\mathcal{Q}_{ш. чол.(жін.)}$ — середньорічна кількість чоловіків (жінок) в шлюбоздатному віці, які не перебувають у шлюбі (одинаки, вдівці, розлучені).

- середня кількість укладань шлюбу для тих, хто будь-коли перебував у шлюбі. Цей показник завжди буде більшим одиниці;
- середній вік укладання шлюбу визначають на основі:
 - а) розподілу за віком тих, хто уклав шлюб у поточному році.

Для розрахунку використовують формулу:

$$V_{сер.} = \frac{\sum x \cdot \mathcal{Q}_x}{\mathcal{Q}_x}$$

де: V — середній вік укладання шлюбу;

x — вік укладаючого шлюб;

\mathcal{Q}_x — кількість осіб, укладаючих шлюб в означеному віці;

б) за даними перепису про розподіл населення за шлюбним станом;

в) за таблицями шлюбності;

- середня тривалість перебування в шлюбі. Цей показник обчислюють як різницю значень середнього віку під час припинення шлюбу та середнього віку укладання шлюбу;
- очікувана тривалість життя в шлюбі. З метою обчислення цього показника використовують дані перепису населення та таблиці смертності. Він становить середню кількість

років прожити в шлюбі індивідом, який досяг того віку, для якого цей показник обчислюють. При цьому слід врахувати рівні смертності та шлюбності населення відповідного віку.

Домогосподарство — соціально-економічна група, що об'єднує людей спільним побутом: ведення спільного домашнього господарства, спільне проживання тощо. На відміну від сім'ї, родинні стосунки між членами одного домогосподарства — необов'язкові. Домогосподарство може охоплювати прислугу та інше, а також складатись з однієї особи, яка живе самотійно. Домогосподарство як групу осіб слід відрізняти від домашнього господарства як виду економічної діяльності.

6.2. Програмні питання

1. Шлюб, шлюбність, шлюбна поведінка, шлюбний стан.
2. Зміни в шлюбній поведінці на сучасному етапі.
3. Припинення шлюбу — овдовіння та розлучуваність.
4. Сутність сім'ї та її життєвий цикл.
5. Типи сімей.
6. Сімейний склад (сімейна структура) населення.
7. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.
8. Сучасні тенденції демографічного розвитку сімей.
9. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності.
10. Характеристика динаміки шлюбності в Україні.

6.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Сімейний склад населення — це:
 - а) сімейна структура;
 - б) розподіл населення за чисельністю, складом і типами сімей;
 - в) розподіл членів сім'ї за соціально-економічними ознаками;
 - г) усе вірно.
2. Загальний коефіцієнт шлюбності означає:
 - а) відношення числа всіх зареєстрованих шлюбів за певний період до середньої чисельності населення в цей період;

- б) число шлюбів, зареєстрованих у цей період;
- в) число шлюбів, зареєстрованих за певний період у розрахунку на 1000 жителів;
- г) співвідношення числа зареєстрованих шлюбів за два суміжних періоди (роки).

3. Предметом вивчення сім'ї демографією є:

- а) шлюбність;
- б) розвиток сім'ї;
- в) міжособистісні стосунки в сім'ї;
- г) проблеми виховання та становище дитини в сім'ї.

4. Термін “планування сім'ї” означає:

- а) діяльність державних і недержавних організацій щодо створення сприятливих умов для реалізації відповідального батьківства;
- б) прийняття подружжям добровільних рішень щодо кількості дітей у сім'ї;
- в) регулювання структури населення;
- г) усе вірно.

5. Сімейний склад населення визначають розподілом людей за:

- а) величиною та типами сімей;
- б) демографічними ознаками;
- в) соціально-економічними ознаками;
- г) усе неправильно.

6. Репродуктивна поведінка індивіда — це система дій щодо народження дитини:

- а) так;
- б) ні.

7. Демографія досліджує такі функції сім'ї:

- а) рекреативну;
- б) репродуктивну;
- в) виховну;
- г) господарсько-економічну.

8. Сім'ї поділяють на такі типи:

- а) повні та неповні;
- б) прості та складні;
- в) нуклеарні;
- г) усе правильно.

9. Шлюбна поведінка — це поведінка людей у зв'язку з:

- а) укладанням шлюбу;
- б) народженням дитини;
- в) припиненням шлюбу;
- г) усе правильно.

10. Поняття “шлюб” і “сім'я” тотожні:

- а) так;
- б) ні.

6.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Сім'я як об'єкт демографії”:

- 1. Шлюб, шлюбність та шлюбна поведінка.
- 2. Сутність поняття “сім'я”, життєвий цикл сім'ї.
- 3. Функції сім'ї, типи сімей.
- 4. Сімейний склад населення.
- 5. Основні чинники демографічного розвитку сім'ї.
- 6. Сучасні тенденції розвитку сім'ї.

Рекомендована література

- 1. Антонов А. И., Борисов В. А. Кризис семьи и пути его преодоления. — М., 1990.
- 2. Валентей Д. И., Кваша А. Я. Основы демографии. — М., 1989.
- 3. Зверева Н. В. Экономический подход в исследовании семьи в современных условиях // Вест. Моск. ун-та. — Сер. 6. — Экономика. — 1994. — № 6.
- 4. Медков В. М. Демография. Для студентов вузов. — Ростов н/Д, 2002.
- 5. Народонаселение: Энцикл. слов. — М., 1994.

6. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К., 1995.
7. *Рябов І.* Сім'я та відтворення населення в Україні // Економіка України. — 1998. — № 4.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Сім'я як найважливіша соціальна інституція відтворення населення.
2. Сучасна сім'я та її проблеми.
3. Сімейний склад населення за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року.
4. Динаміка шлюбності в Україні у XX столітті.
5. Сучасні тенденції розвитку сімей у розвинених країнах.

В. 1. Поясніть ситуацію.

На сучасному етапі вироблено два підходи до інтерпретації сімейно-демографічних проблем: парадигма модернізації (здорового глузду) і парадигма кризи сім'ї.

Парадигма модернізації позитивні і негативні зміни у сім'ї та населенні пояснює як окремі, специфічні вияви загального та позитивного (прогресивного) процесу модернізації сім'ї та відтворення населення, зміни одного їх типу (традиційного) іншим (сучасним). Модернізацію сім'ї при цьому розцінюють як елемент модернізації всього суспільства.

Парадигма кризи досліджує сімейні та демографічні зміни як конкретні вияви глобальної системної кризи сім'ї, зумовлені не випадковими та тимчасовими обставинами, а базовими, сутнісними, атрибутивними ознаками індустріально-ринкової цивілізації.

Положення якої з наведених парадигм видаються Вам найреалістичнішими і чому?

Для аргументації своєї відповіді зважте на тенденції, що спостерігаються в розвитку сім'ї та демографічних процесах, а також на ознаки, що властиві розвитку індустріально-ринкових відносин.

2. Поясніть ситуацію.

Вихідне положення. Дослідження показують, що характер відтворення населення тісно пов'язаний із загальними тенден-

ціями в змінах функцій, величини та складу сімей. Розгляньте наведені в табл. 9 тенденції в змінах сімей і вкажіть, які ознаки відтворення населення вони супроводжують (зокрема, як змінюються рівні народжуваності та смертності).

Таблиця 9

Зміни величини та складу сімей	Характерні ознаки відтворення населення
1. Помірне зростання частки великих сімей і зменшення малих, відносна стабільність частки простих сімей, збільшення частки одиноких, незначне збільшення середньої величини сім'ї	
2. Збільшення частки малих і зменшення частки великих сімей, зростання частки простих і скорочення частки складних сімей, зменшення середньої величини сім'ї	

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОГРАФІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

7.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Взаємозв'язок демографічного та соціально-економічного розвитку полягає насамперед в тому, що демографічні процеси і явища детермінують соціальні та економічні чинники, а останні, в свою чергу, змінюються під впливом процесів демографічного характеру.

Демографічний перехід — зміна одного типу відтворення населення іншим.

Традиційний тип відтворення населення характеризували високою народжуваністю, високою смертністю і швидкою зміною поколінь.

Сучасний (раціональний) тип відтворення населення характеризують низькою народжуваністю, низькою смертністю та старінням населення. Цей тип відтворення населення властивий постіндустріальному етапу розвитку суспільства.

У демографічній науці вивчення взаємозв'язку соціально-економічних та демографічних процесів здійснюються на:

- *мікрорівні* (рівень окремого індивіда, сім'ї) — досліджують економіку сім'ї, економічні та соціальні чинники, що впливають на шлюбно-сімейні стосунки, народжуваність, тривалість життя тощо;
- *макрорівні* — досліджують вплив на демографічні процеси в цілому культурного, політичного та економічного розвитку. Реалізують цей напрям під час розробки економіко-демографічних моделей.

Економіко-демографічна модель розкриває механізм функціонування соціально-економічної системи як єдиного цілого,

тобто модель функціонує, поряд з такими чинниками економічного процесу як норма капіталовкладень, норма накопичення та інші, роль демографічного чинника (чисельність та структура населення) в забезпеченні зростання економіки. Наприклад, такі моделі дають змогу вивчити взаємозв'язки між тенденціями народжуваності та споживанням, накопиченням, зайнятістю, доходами на душу населення.

Схематично взаємозв'язок демографічних характеристик та економічних категорій представлено наступним чином:

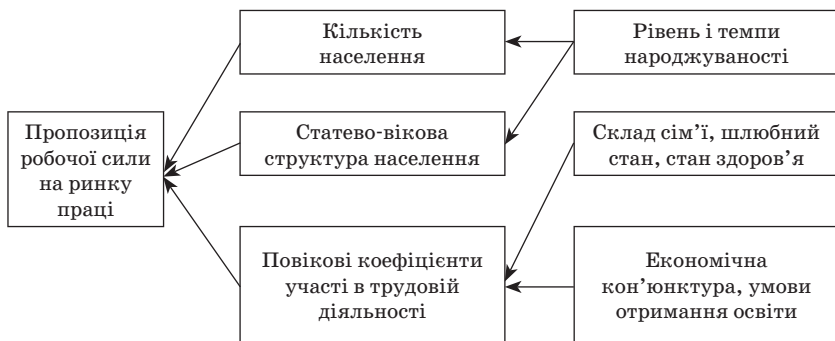

Схема 1

Демографічні інвестиції — величина економічних витрат (вкладень), пов'язаних із забезпеченням розширеного відтворення населення та робочої сили. Їх спрямовують, в основному, на додаткове виробництво предметів споживання, збільшення виробничих і соціальних інвестицій, виплат. Демографічні інвестиції розраховують як елемент накопичувальної частини національного доходу, вони мають забезпечувати збереження існуючого на даний момент (як правило, рік) рівня життя та споживання за наявного рівня зайнятості. Демографічні інвестиції відображають не лише кількісне збільшення населення, а й витрати, що спрямовано на підвищення якості соціалізації нових поколінь, у тому числі робочої сили, яка функціонує на ринку праці. Демографічні інвестиції мають значення як прогнозно-розрахункова величина витрат, що дає змогу моделювати різні варіанти зростання населення, зайнятості, рівня життя та відповідно розробляти програми, що спрямовано на їх регулювання.

7.2. Програмні питання

1. Сутність різних поглядів на взаємозв'язок демографічних та соціально-економічних процесів.
2. Необхідність урахування на сучасному етапі демографічних чинників у соціально-економічному розвитку.
3. Сутність та переваги економіко-демографічного моделювання.
4. Мікро- та макрорівень вивчення взаємозв'язку демографічного та соціально-економічного розвитку.
5. Механізм впливу демографічних чинників на ринок праці.
6. Основні методологічні положення, які слід враховувати під час вивчення взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів.

7.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Питання про оптимальну чисельність населення вперше розглянув:

- а) стародавній китайський філософ Конфуцій;
- б) античний філософ Аристотель;
- в) англійський учений П. Уелптон;
- г) французький демограф Ж. Бертильон.

2. Поняття “демографічного переходу” означає:

- а) зміну традиційного типу відтворення населення сучасним;
- б) перехід від високої смертності до низької;
- в) зростання рівнів народжуваності;
- г) зниження смертності та зростання народжуваності.

3. Який з демографічних чинників найбільше впливає на збільшення чисельності працездатного населення:

- а) зростання середньої тривалості життя;
- б) зростання народжуваності;
- в) скорочення смертності;
- г) міграція.

4. Старим населенням, згідно з класифікацією ООН, вважають таке, у віковій структурі якого частка людей віком 65 років і більше перевищує:

- а) 7 %;
- б) 10 %;
- в) 5 %;
- г) 20 %.

5. Яка з наведених ознак притаманна традиційному типу відтворення населення:

- а) низька смертність;
- б) висока народжуваність;
- в) велика середня тривалість майбутнього життя;
- г) повільне зростання чисельності населення.

6. Формування трудового потенціалу значною мірою залежить від таких демографічних чинників:

- а) співвідношення між окремими статеві-віковими групами населення;
- б) трудової активності окремих статеві-вікових груп;
- в) збільшення середньої тривалості життя;
- г) зростання частки міського населення.

7. Основними характеристиками сучасного типу відтворення населення є:

- а) висока смертність;
- б) коротка середня тривалість майбутнього життя;
- в) низька смертність;
- г) низька народжуваність.

8. Поняття “демографічний вибух” означає:

- а) швидке зростання населення світу;
- б) значне зростання народжуваності;
- в) зміна якісних характеристик населення;
- г) усе правильно.

7.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Взаємозв’язок демографічного та соціально-економічного розвитку”:

1. Основні концепції взаємозв’язку демографічного та соціально-економічного розвитку.
2. Механізм взаємовпливу демографічних та соціально-економічних процесів.
3. Демографічний чинник формування маркетингового середовища.
4. Демографічні передумови розвитку трудового потенціалу.
5. Демографічні аспекти зайнятості.

Рекомендована література

1. *Демографія. Современное состояние и перспективы развития* / Под ред. Д. И. Валентя. — М., 1997.
2. *Дорошенко Л. С.* Демографія: Навч. посіб. — К., 2005.
3. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. — М., 1992.
4. *Пирожков С. И.* Демографические перспективы формирования трудового потенциала. — К., 1991.
5. *Современная демография* / Под ред. А. Я. Кваши, В. А. Ионцева. — М., 1995.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Еволюція поглядів на взаємозв’язок економічних та демографічних чинників.
2. Демографічне середовище маркетингу.
3. Вплив демографічних чинників на формування ринку праці.
4. Вікова структура населення та економічний розвиток.
5. Теорія географічного детермінізму.
6. Концепція демографічного переходу.
7. Основні положення теорії Т. Мальтуса стосовно економічного зростання та демографічного розвитку.
8. Основні методичні положення щодо взаємозв’язку демографічних і соціально-економічних процесів.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ

8.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення курсу

“Демографічний вибух” — різке збільшення кількості населення Землі у зв’язку з високою народжуваністю поруч зі швидким скороченням смертності.

Демографічна криза — різке погіршення розвитку населення, зумовлене, зокрема, процесом депопуляції. Ознаками демографічної кризи передусім є скорочення чисельності населення, перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності, негативні зрушення в структурі населення.

Основні якісні характеристики населення — це стан здоров’я, освіта, кваліфікація тощо. Якісна характеристика населення відображає його здатність реагувати на природні, технічні, екологічні, соціокультурні умови та пристосовувати їх відповідно до своїх потреб.

Людський розвиток (поняття близьке до “розвитку населення”) — передбачає зростання доходів та рівня освіти населення, поліпшення його здоров’я, що нерозривно пов’язано зі збереженням навколишнього середовища, забезпеченням соціальних свобод та формуванням адекватних умов соціально-економічного розвитку.

“Індекс людського розвитку”, пізніше — **“індекс розвитку людського потенціалу”** — агрегований показник, запроваджений експертами ООН для кількісної оцінки людського розвитку і охоплює оцінки тривалості життя, освітнього рівня дорослого населення та рівня доходів.

Демографічне навантаження. Показник демографічного навантаження — це узагальнююча кількісна характеристика вікової структури населення, яка показує навантаження на суспіль-

ство “непродуктивного населення”. Розраховують зазвичай такі показники демографічного навантаження: відношення кількості дітей, кількості осіб пенсійного віку і їх загальної сукупності до чисельності населення у працездатному віці.

Практично ці показники використовують під час розрахунків витрат, потрібних для пенсійного забезпечення тощо. Для потреб прикладного аналізу рекомендують порівняння показників за окремими територіями, оскільки відмінності в них бувають значними. Наприклад, у 1993 р. в Україні на 1000 осіб працездатного віку припадало 797 осіб непрацездатного віку, із них 403 дитини та 394 особи пенсійного віку; в той самий час у Росії на 1000 осіб працездатного віку припадало 771 особа непрацездатного віку, із них 420 дітей і 351 особа пенсійного віку. Ці показники в Таджикистані становили відповідно 1136, 978 та 158 осіб (діти).

8.2. Програмні питання

1. Особливості динаміки кількості населення світу.
2. Сутність та значення якості населення в контексті суспільного прогресу.
3. Сутність та призначення показника “індекс розвитку людського потенціалу”.
4. Характеристика розподілу країн світу за індексом розвитку людського потенціалу.
5. Регіональні особливості динаміки чисельності населення, народжуваності та смертності в Україні.
6. Тенденції динаміки вікової структури населення України та окремих країн світу.

8.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Зростання великих міст зумовлюють:
 - а) міграція населення;
 - б) природний рух населення;
 - в) підвищення народжуваності;
 - г) віковий склад мігрантів.

2. Демографічна криза виявляється:
- а) у значному погіршенні розвитку населення, яке зумовлює депопуляція;
 - б) в абсолютному скороченні чисельності населення;
 - в) у старінні населення;
 - г) усе неправильно.
3. Першим дослідником якості населення був:
- а) А. Сові;
 - б) Конфуцій;
 - в) Т. Шульц;
 - г) А. Маршалл.
4. Уперше поняття “демографічної революції” було введено:
- а) французьким ученим А. Ландрі;
 - б) російським демографом А. Квашою;
 - в) російським демографом Д. Валентеєм;
 - г) американським ученим К. Беккером.
5. Основними характеристиками сучасного типу відтворення населення є:
- а) висока смертність;
 - б) коротка середня тривалість майбутнього життя новонароджених;
 - в) низька смертність;
 - г) низька народжуваність.
6. Якість населення характеризують такими критеріями:
- а) стан здоров'я;
 - б) рівень освіти;
 - в) територіальна структура;
 - г) шлюбність.
7. Поняття “демографічний вибух” означає:
- а) швидке зростання населення світу;
 - б) значне збільшення народжуваності;
 - в) зміни якісних характеристик населення;
 - г) усе правильно.

8. “Індекс розвитку людського потенціалу” охоплює такі складові:

- а) середня тривалість життя;
- б) рівень освіти дорослого населення;
- в) рівень зайнятості;
- г) соціальний стан.

9. Вікова структура населення може бути таких типів:

- а) регресивного;
- б) функціонального;
- в) стаціонарного;
- г) динамічного.

8.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Сучасні тенденції демографічного розвитку”:

1. Важливіші тенденції динаміки чисельності населення світу та окремих країн.
2. Проблема якості населення в соціально-економічному розвитку.
3. Сутність “індексу розвитку людського потенціалу” та підходи до його визначення.
4. Основні ознаки сучасної демографічної ситуації в Україні.

Рекомендована література

1. *Афанасьев И.* Кем будут управлять украинские лидеры в XXI веке? // Персонал. — 2001. — № 2.
2. *Кузнецова Е. В.* Индекс человеческого развития и тенденции его изменения в России и зарубежных странах / Вопросы статистики. — 1999. — № 2.
3. *Курило І. О.* Про демоекономічну оцінку трудового потенціалу населення та деякі проблеми його відтворення в сучасних умовах // Зайнятість та ринок праці. — Вип. 7. — К., 1998.
4. *Народонаселение: Энцикл. слов.* — М., 1994.

5. *Римашевская И. М.* О методологии определения качественного состояния населения / Демография и социология. — Вып. 6. Качество населения. — М., 1993.
6. *Саградов А. А.* Модель развития населения // Российский экономический журнал. — 1992. — № 7.
7. *Стешенко В. С., Рудницкий О.* Демографічні перспективи України до 2026 року. — К., 1999.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Тенденції у зміні кількості населення світу в історичному аспекті.
2. Регіональні відмінності динаміки кількості населення.
3. Демографічна криза: сутність, причини, шляхи подолання.
4. Проблеми якості населення в демографічній науці.
5. Значення якості населення в соціально-економічному прогресі.
6. Характерні риси сучасної демографічної ситуації в Україні.
7. Сутність та тенденції зміни індексу розвитку людського потенціалу в окремих країнах.

В. Практична робота.

Мета роботи: за даними, що наведено в табл. 10, розрахувати середній вік усього населення, міського і сільського. Зробити порівняльний аналіз.

Таблиця 10

Розподіл постійного населення за місцем проживання та віковими групами (на 1 січня 2005 р.)

Вік, років	Кількість населення, осіб		
	Всього	Міське	Сільське
1	2	3	4
Все населення	47100462	31753730	15346732
до 1	423921	282444	141477
1–4	1542086	976987	565099
5–9	2167717	1314165	853552

Закінчення табл. 10

1	2	3	4
10–14	2856078	1791428	1064650
15–19	3699595	2577748	1121847
20–24	3756067	2791592	964475
25–29	3414730	2424838	989892
30–34	3314197	2306241	1007956
35–39	3108929	2126459	982470
40–44	3622763	2536047	1086716
45–49	3586342	2539753	1046589
50–54	3285767	2358794	926973
55–59	2542902	1811333	731569
60–64	2272183	1440465	831718
65–69	2912486	1841497	1070989
70 і старше	4594699	2633939	1960760

Методичні вказівки до розрахунку середнього віку населення

Розрахунок середнього віку населення

Вік, років	Чисельність населення, осіб	Середина вікового інтервалу	Кількість чоловіко-років (гр.2 × гр. 3)
0–4	110,5	2,5	276,3
5–9	98,7	7,5	740,3
10–14	101,6	12,5	1270,0
15–19	106,1	17,5	1856,8
20–24	113,0	22,5	2542,5
100 років і старше	0,1	103,5*	10,3
Усі вікові групи	1426,0	–	42780,0

*Для даних вікового інтервалу величина 103,5 розрахована.

Середній вік населення визначають як середню арифметичну шляхом ділення загального числа людино-років (сума добутків

значень віку на чисельність населення у цьому віці) на загальну чисельність населення. Розрахунок проводять також за даними про чисельність населення за віковими групами; тоді значенням віку вважають середину інтервалу.

Приклад розрахунку в таблиці.

Середній вік = $42780,0 : 1426,0 = 30$ років.

РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

9.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Регулювання демографічних процесів — цілеспрямований, науково обґрунтований вплив на народжуваність, смертність, шлюбність, міграцію тощо, що має прямий або опосередкований характер.

Демографічна політика — цілеспрямована діяльність державних органів та інших соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення, система цілей та засобів їх досягнення. У широкому розумінні демографічну політику інколи ототожнюють із політикою народонаселення, у вузькому — розглядають як одну з її складових, поряд з регулюванням умов зайнятості та праці, а також рівня життя та соціального забезпечення населення.

Основні напрями демографічної політики:

- створення умов для поєднання батьківства та активної професійної діяльності;
- зниження захворюваності та смертності;
- збільшення тривалості життя;
- покращення якісних характеристик населення;
- регулювання міграційних процесів, урбанізації та розселення населення;
- державна допомога сім'ям з дітьми;
- соціальна підтримка інвалідів, людей похилого віку та ін.

Засоби демографічної політики бувають економічними, адміністративно-правовими та виховними.

Демографічна ситуація — стан демографічних процесів, склад та розміщення населення у певний час (найчастіше у певному році). Це конкретний вияв загальних тенденцій розвитку населення.

Інформація для аналізу демографічної ситуації — це дані переписів населення, вибіркових обстежень та поточного обліку демографічних подій.

У процесі аналізу демографічної ситуації слід:

- виявити вплив соціально-економічних та інших чинників на перебіг демографічних процесів;
- урахувати зміни інтенсивності демографічних процесів;
- забезпечувати комплексне використання всіх джерел інформації та методів аналізу.

9.2. Програмні питання

1. Сутність та об'єктивна потреба регулювання демографічних процесів.
2. Демографічна політика: сутність, напрями та засоби.
3. Особливості реалізації демографічної політики.
4. Демографічна ситуація — сутність, показники та методичні підходи до аналізу.
5. Основні інструменти здійснення демографічної політики.
6. Особливості демографічної політики в окремих країнах.

9.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Поняття “соціальна політика”, “політика населення” та “демографічна політика” є тотожними:

- а) так;
- б) ні.

2. Демографічні інвестиції це:

- а) економічні витрати, пов'язані із забезпеченням відтворення населення і робочої сили;
- б) витрати на додаткове виробництво предметів споживання та розширення соціальних послуг;
- в) витрати, пов'язані з поліпшенням навколишнього середовища;
- г) усе неправильно.

3. Діяльність державних і недержавних організацій щодо створення сприятливих умов з метою реалізації відповідального батьківства є одним з аспектів планування сім'ї:

- а) так;
- б) ні.

4. Демографічна політика — це:

- а) сукупність заходів щодо регулювання процесів демографічного розвитку;
- б) заходи щодо стимулювання народжуваності;
- в) складова соціальної політики;
- г) сімейна політика.

9.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Регулювання демографічних процесів”:

1. Об'єктивна потреба регулювання демографічних процесів.
2. Основні методичні положення регулювання демографічних процесів.
3. Сутність демографічної політики, її цілі та засоби.
4. Особливості сімейної політики у розвинених країнах.

Рекомендована література

1. *Демографічна криза в Україні: проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії* / В. С. Стешенко. — К., 2001.
2. *Демографическая политика: цели, принципы, приоритеты* / Архангельский В. Н. — Саранск, 2000.
3. *Жилкина Т.* Семейная политика и формы помощи семье. Зарубежный опыт // МЭ и МО. — 1994. — № 1.
4. *Злоказов И. А.* Демографическая ситуация и демографическая политика в ФРГ. — М., 1989.
5. *Народонаселение: Энцикл. слов.* — М., 1994.
6. “Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року” (схвалено Указом Президента України від 3 серпня 1999 р.).

7. *Привалова Н. Н., Руцкая М. В., Марченко Н. И.* Опыт регулирования демографических процессов в зарубежных странах / Демографическое развитие и становление рынка труда республики Беларусь: Сб. науч. трудов. — Минск, 1996.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Демографічна політика в епоху депопуляції.
2. Депопуляція: економічні та соціальні наслідки.
3. Демографічна криза: сутність, причини, шляхи подолання.
4. Важливіші інструменти реалізації демографічної політики.
5. Особливості демографічної політики в окремих країнах.
6. Сімейна політика в розвинених країнах Заходу.
7. Основні напрями демографічної політики в Україні.
8. Взаємозв'язок заходів демографічної політики з соціальним та економічним розвитком.
9. Екологічний аспект демографічної політики.

В. Поясніть ситуацію.

Згідно з даними спеціальних опитувань стосовно активного стимулювання підвищення рівня народжуваності, політики Швеції вважають, що спроби активізації втручання в процес прийняття індивідуальних рішень може спричинити протидію населення. У Франції, яка є найдосвідченішою у питанні такого втручання, зростає скептицизм не лише щодо його припустимості, а й щодо ефективності витрат на ці заходи.

Поясніть вказані зміни суспільної думки.

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ

10.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу

Міграція — це переміщення населення по території відносно місця проживання з перетином адміністративних меж будь-якого рівня з подальшим поверненням його до постійного місця проживання або без повернення.

За напрямом переміщення розрізняють:

- *еміграцію* — вибуття за межі певної території;
- *імміграцію* — прибуття на певну територію.

За територією переміщення розрізняють:

- *внутрішню* (міжрегіональну) міграцію;
- *зовнішню* (міждержавну) міграцію.

За часовою ознакою розрізняють міграції:

- *сезонні*;
- *маятникові*;
- *незворотні* (переселення) — зміна постійного місця проживання;
- *постійно-тимчасові* — обмежені певним часовим періодом;
- *епізодичні* — переміщення населення, пов'язані з діловими поїздками, відпочинком тощо.

За організаційними формами міграції бувають *супільно організовані* — здійснюються за підтримки держави та *неорганізовані* — без такої підтримки.

Причини міграції: економічні, соціальні, культурні, політичні, етнічні (національні), релігійні, расові, військові, демографічні, екологічні.

10.2. Програмні питання

1. Сутність міграційного руху населення. Історичний аспект.
2. Основні класифікації міграцій.
3. Етапи розвитку міграцій населення.
4. Вплив міграцій на демографічну ситуацію та ринок праці.
5. Динаміка міграції населення України в різні історичні періоди.
6. Особливості динаміки міграції населення України за 1990–2005 рр.

10.3. Тестові завдання для самоконтролю

1. Коефіцієнт імміграції — це:

а) чисельність іммігрантів, які прибули в країну за певний період;

б) відношення числа іммігрантів, які прибули в країну, до середньої чисельності населення цієї країни за певний період (рік);

в) співвідношення чисельності іммігрантів, які прибули в країну, за два суміжних періоди (роки);

г) відношення числа іммігрантів, які прибули в країну в звітному періоді, до числа емігрантів, які вибули з цієї країни за той самий період часу.

2. За формою міграційний рух може бути:

а) організованим;

б) епізодичним;

в) етнічним;

г) внутрішнім.

3. Епізодичні міграції порівняно з іншими видами є:

а) визначальними;

б) рівнозначними;

в) несуттєвими;

г) усе неправильно.

4. Одним з перших дослідників міграційних процесів є:

а) англійський учений Є. Г. Равенштейн;

б) французький демограф А. Ландрі;

- в) російський демограф Д. Валентей;
- г) німецький демограф В. Лексис.

5. Демографічна наука в розвитку міграцій населення виділяє таку кількість етапів:

- а) п'ять;
- б) три;
- в) два;
- г) усе невірно.

6. В останні роки динаміку міграційного руху населення України визначають:

- а) збереженням значної величини від'ємного сальдо;
- б) зміною від'ємного сальдо додатнім;
- в) істотним зменшенням величини від'ємного сальдо;
- г) збереженням додатного сальдо.

7. Причинами міграцій є:

- а) політичні;
- б) економічні;
- в) релігійні;
- г) етнічні.

8. Основними причинами вимушеної міграції є:

- а) культурні;
- б) економічні;
- в) політичні;
- г) екологічні.

9. У науковому аналізі процес міграції поділяють на:

- а) три стадії;
- б) чотири стадії;
- в) два етапи;
- г) усе невірно.

10. Прибуття іммігрантів на ринку праці:

- а) ускладнює ситуацію;
- б) зменшує напругу;
- в) нічого не змінює.

11. Для країни-експортера міграція робочої сили має:

- а) негативні наслідки;
- б) позитивні наслідки;
- в) негативні і позитивні наслідки.

10.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи

А. План семінарського заняття за темою “Міграція населення”:

1. Сутність та класифікація міграційного руху населення.
2. Особливості обліку міграцій населення.
3. Вплив міграції на демографічну ситуацію та ринок праці.
4. Сучасні тенденції міграції населення різних країн.
5. Міграції населення в Україні.

Рекомендована література

1. *Афанасьев И.* Кем будут управлять украинские лидеры в XXI веке? // Персонал. — 2001. — № 2.
2. *Бутов В. М.* Демография. — Ростов н/Д, 2003.
3. *Міграційні процеси в сучасному світі.* Світовий, регіональний та національний виміри / За ред. Ю. Римаренка. — К., 1998.
4. *Народонаселение:* Энцикл. слов. — М., 1994.
5. *Основи державної міграційної політики України.* — К., 1994.
6. *Прибиткова І. М.* Основи демографії. — К., 1998.
7. *Современная демография* / Под ред. А. Я. Кваша, В. А. Ионцева. — М., 1995.

Б. Теми для підготовки рефератів:

1. Міграції населення, їх види та причини.
2. Міграції як просторова самоорганізація населення.
3. Особливості міграційних процесів за кордоном.
4. Міграції населення в розвинених країнах.
5. Міграції населення в країнах, що розвиваються.
6. Міграції населення України в різні періоди соціально-економічного розвитку.

7. Роль імміграції в стабілізації демографічної ситуації.
8. Міграції та відтворення населення.
9. Вплив міграції на ринок праці.
10. Соціальні та економічні наслідки міграції в країнах-експортерах та країнах-імпортерах робочої сили.
11. Деякі особливості статистики та обліку міграцій населення.

В. 1. Методичні вказівки до аналізу міграції.

Під час аналізу міграційних процесів використовують абсолютні дані — загальне число прибуття, вибуття та міграційного приросту. Оскільки ці показники залежать від чисельності населення конкретної території, аналіз слід доповнювати відносними показниками, що характеризують інтенсивність і структуру міграції. Їх розраховують за чисельністю прибуття, вибуття та міграційного приросту.

Показник *інтенсивність міграції* характеризує частоту міграційних подій у сукупності населення за певний період (за рік, у середньому за кілька років).

Коефіцієнт інтенсивності розраховують за прибуттям, вибуттям і міграційним приростом. Для розрахунку використовують формулу:

$$K = \frac{M}{S} \cdot 1000,$$

де: M — число прибулих, вибулих або міграційний приріст, тис. осіб;

S — середньорічна чисельність населення певної території за рік або кілька років.

Показник інтенсивності міграції характеризує зміну міграційної активності населення певної території у динаміці за кілька років, а також дає змогу порівнювати ці процеси на окремих територіях.

Структура міграції. Частіше використовуються показники вікової структури мігрантів, досліджуваної за окремі періоди, за окремими територіями тощо (див. табл. 11).

Вікова структура мігрантів

Вік, років	У відсотках до підсумку			
	Прибуло		Вибуло	
	1995	1996	1995	1996
Усього	100	100	100	100
у т. ч. у віці				
0–6	6,2	5,2	5,9	5,9
7–13	3,0	2,7	3,3	3,1
14–15	0,8	0,6	0,7	0,7
16–19	19,1	20,8	18,9	19,2

Порівняння вікових структур прибуття і вибуття за 2 роки вказує на їх відносну стабільність і дає змогу робити висновки про роль окремих вікових груп у міграційному процесі. Показники вікової структури за міграційним приростом розраховувати недоцільно, оскільки міграційний приріст окремих вікових груп часто змінює знак “+” на “-” та навпаки, тому їх аналіз позбавлений сенсу.

Слід зауважити, що вікова структура мігрантів пов’язана з віковою структурою всього населення відповідної території. Тому порівняння цих показників у територіальному розрізі (по міській і сільській місцевості) доцільно проводити на основі відносних показників у розрахунку на 1000 осіб населення відповідної вікової групи. Аналогічним способом можна розглянути структуру мігрантів за статтю, рівнем освіти, сімейним станом, національністю.

В. 2. Розв’яжіть задачі.

В. 2.1. Методичні вказівки. Основні показники міграції населення характеризують: числом прибуття і вибуття, чистою і валовою міграцією, а також їх відношенням щодо чисельності населення.

Сальдо міграції (чиста міграція або міграційний приріст) населення (С):

$$C = M_i - M_j,$$

де: M_i — число прибулих (прибуття);

M_j — число вибулих (вибуття).

Брутто-міграція (валова) населення (B):

$$B = M_i + M_j.$$

Загальний коефіцієнт міграції ($K_{заг.}$) (у проміле):

$$K_{заг.} = \frac{M}{P_{сер.}} \cdot 1000,$$

де: M — число мігрантів;

$P_{сер.}$ — середня чисельність населення певного населеного пункту (області).

Коефіцієнт інтенсивності вибуття (K_e) (в проміле):

$$K_e = \frac{M_j}{P_{сер.}} \cdot 1000.$$

Коефіцієнт інтенсивності прибуття (K_{np}) (в проміле):

$$K_{np} = \frac{M_i}{P_{сер.}} \cdot 1000.$$

Коефіцієнт інтенсивності обігу міграції (K_o) (в проміле):

$$K_o = \frac{B}{P_{сер.}} \cdot 1000.$$

Коефіцієнт інтенсивності чистої міграції (результативність міграції) (K_p) (в проміле):

$$K_p = \frac{C}{P_{сер.}} \cdot 1000.$$

Коефіцієнт ефективності міграції (міжрайонного обміну) (K_e) (в проміле):

$$K_e = \frac{C}{B} \cdot 1000 = \frac{M_i - M_j}{M_i + M_j} \cdot 1000.$$

ЗАДАЧА 1.

Завдання: в області середньорічна чисельність населення становить 347286 осіб. За рік прибуло 2023 осіб, вибуло — 2188 осіб.

Визначити сальдо міграції, валову міграцію, коефіцієнти інтенсивності міграції.

Р о з р а х у н о к:

Сальдо міграції населення: $C = M_i - M_j = 2023 - 2188 = -165$ осіб.

Валова міграція: $B = M_i + M_j = 2023 + 2188 = 4211$ осіб.

Коефіцієнт інтенсивності вибуття (в проміле):

$$K_g = \frac{M_j}{P_{\text{сеп}}} \cdot 1000 = \frac{0,5}{15} \cdot 1000 = 33.$$

Коефіцієнт інтенсивності прибуття (в проміле):

$$K_{np} = \frac{M_i}{P_{\text{сеп}}} \cdot 1000 = \frac{2023}{347286} \cdot 1000 = 0,6.$$

Коефіцієнт інтенсивності обігу міграції (в проміле):

$$K_o = \frac{B}{P_{\text{сеп}}} \cdot 1000 = \frac{4211}{347286} \cdot 1000 = 1,2.$$

Коефіцієнт інтенсивності чистої міграції (в проміле):

$$K_p = \frac{C}{P_{\text{сеп}}} \cdot 1000 = \frac{165}{347286} \cdot 1000 = 0,05.$$

Відповідь: сальдо міграції складає 165 осіб, валова міграція — 4211 осіб, коефіцієнти інтенсивності: прибуття — 0,6 проміле, обігу міграції — 1,2 проміле, чистої міграції — 0,05 проміле.

ЗАДАЧА 2.

Завдання: з однієї області в інші виїхало 11758 осіб, з інших областей прибуло 9622 особи. Визначити коефіцієнт ефективності міжрайонного обміну для області.

Р о з р а х у н о к: Коефіцієнт ефективності міжрайонного обміну дорівнює:

$$\frac{M_i - M_j}{M_i + M_j} \cdot 1000 = \frac{9622 - 11758}{9622 + 11758} \cdot 1000 = \frac{-2136}{21380} = -99,9.$$

ЗАДАЧА 3.

Завдання: середньорічна чисельність населення міста — 2666 тис. осіб. За рік до міста прибуло 55,1 тис. осіб, сальдо міграції дорівнює 28,7 тис. осіб.

Визначити валову міграцію і коефіцієнти інтенсивності вибуття і прибуття.

Відповідь: валова міграція населення в місті — 81,5 тис. осіб, коефіцієнт інтенсивності прибуття — 20,7 проміле, коефіцієнт інтенсивності вибуття — 9,9 проміле.

ЗАДАЧА 4.

Завдання: валова міграція населення в місті за рік становить 5360 тис. осіб. Коефіцієнт інтенсивності чистої міграції — 30 проміле.

Визначити середньорічну чисельність населення міста, якщо за рік до міста прибуло 3309 тис. осіб.

Відповідь: середньорічна чисельність населення міста складає 41933 особи.

ЗАДАЧА 5.

Завдання: в області середньорічна чисельність населення складає 4659018 осіб. За рік до області прибуло 5525 осіб; коефіцієнт інтенсивності вибуття склав 1,4 проміле.

Визначити сальдо міграції, валову міграцію і коефіцієнти міграції.

Відповідь: сальдо міграції в місті складає 859 осіб, валова міграція — 11909 осіб, коефіцієнт інтенсивності міграції обігу — 2,6 проміле, коефіцієнт інтенсивності чистої міграції — 0,2 проміле.

ЗАДАЧА 6.

Завдання: середньорічна чисельність населення району складає 2832711 особи. За рік вибуло 3446 осіб; сальдо міграції складає 560 осіб.

Визначити валову міграцію та коефіцієнти інтенсивності вибуття і прибуття.

Відповідь: валова міграція населення в районі складає 6332 особи, коефіцієнт інтенсивності прибуття — 1,0 проміле, коефіцієнт інтенсивності вибуття — 1,2 проміле.

ЗАДАЧА 7.

Завдання: сальдо міжрегіональної міграції населення в області за рік склало – 4404 особи; коефіцієнт інтенсивності міграційного обігу — 7,6 проміле.

Визначити середньорічну чисельність населення області, якщо за рік до області прибуло 7126 осіб.

Відповідь: середньорічна чисельність населення області складає 2454,7 тис. осіб.

<i>Вступ</i>	3
Розділ 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ — ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДЕМОГРАФІЇ	4
1.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	4
1.2. Програмні питання	5
1.3. Тестові завдання для самоконтролю	5
1.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи	7
Розділ 2. СИСТЕМА ДЕМОГРАФІЧНИХ НАУК	9
2.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	9
2.2. Програмні питання	12
2.3. Тестові завдання для самоконтролю	12
2.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи	14
Розділ 3. ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ	16
3.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	16
3.2. Програмні питання	19
3.3. Тестові завдання для самоконтролю	19
3.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи	22
Розділ 4. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО НАСЕЛЕННЯ	30
4.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	30
4.2. Програмні питання	32
4.3. Тестові завдання для самоконтролю	32
4.4. Завдання для практичних занять та самостійної роботи	34
Розділ 5. ДЕМОГРАФІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ	36
5.1. Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	36
5.2. Програмні питання	39
5.3. Тестові завдання для самоконтролю	40

5.4.	Завдання для практичних занять та самостійної роботи	40
<i>Розділ 6.</i>	СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ДЕМОГРАФІЇ	44
6.1.	Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	44
6.2.	Програмні питання	47
6.3.	Тестові завдання для самоконтролю	47
6.4.	Завдання для практичних занять та самостійної роботи	49
<i>Розділ 7.</i>	ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОГРАФІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	52
7.1.	Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	52
7.2.	Програмні питання	54
7.3.	Тестові завдання для самоконтролю	54
7.4.	Завдання для практичних занять та самостійної роботи	56
<i>Розділ 8.</i>	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ	57
8.1.	Основні терміни та методичні вказівки до вивчення курсу	57
8.2.	Програмні питання	58
8.3.	Тестові завдання для самоконтролю	58
8.4.	Завдання для практичних занять та самостійної роботи	60
<i>Розділ 9.</i>	РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	64
9.1.	Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	64
9.2.	Програмні питання	65
9.3.	Тестові завдання для самоконтролю	65
9.4.	Завдання для практичних занять та самостійної роботи	66
<i>Розділ 10.</i>	МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ	68
10.1.	Основні терміни та методичні вказівки до вивчення розділу	68
10.2.	Програмні питання	69
10.3.	Тестові завдання для самоконтролю	69
10.4.	Завдання для практичних занять та самостійної роботи	71

The practical training manual contains methodological advice regarding in-depth study of theoretical material on demography. The typical tasks for the control of adoption of the evaluation method and assessment of certain situations are provided.

The training manual is aimed for getting practical skills, searching of necessary information and information processing.

For students of humanitarian specialty.

Навчальне видання

Дорошенко Лідія Степанівна

ДЕМОГРАФІЯ

Практикум

Educational edition

Doroshenko, Lidiya S.

DEMOGRAPHY

Training manual

Відповідальний редактор *Т. М. Коліна*

Редактор *О. М. Денисенко*

Коректор *Т. М. Федосенко*

Комп'ютерне верстання *М. М. Соколовська*

Художнє оформлення *Н. І. Нечипоренко*

Підп. до друку 05.07.07. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний. Ум. друк. арк. 4,65.

Обл.-вид. арк. 4,28. Тираж 9500 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*